

Strategiska brott bland unga på 00-talet

Strategiska brott bland unga på 00-talet

Rapport 2011:21

Brå – centrum för kunskap om brott och åtgärder mot brott

Brottsförebyggande rådet (Brå) verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsförebyggande arbete och rättsväsendets reaktioner på brott.

ISSN 1100-6676
ISBN 978-91-86027-83-4

URN: NBN: SE: BRA-450

© Brottsförebyggande rådet 2011
Författare: Sven Granath, Olle Westlund
Omslagsfoto: Maja Flink
Layout: Tina Hedh-Gallant
Tryck: Edita Norstedts Västerås 2011

Produktion: Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-401 87 00, fax 08-411 90 75, e-post info@bra.se, www.bra.se

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos Fritzes Kundservice, 106 47 Stockholm
Telefon 08-598 191 90, fax 08-598 191 91, e-post order.fritzes@nj.se

Innehåll

Förord.....	5
Sammanfattning.....	6
Inledning.....	10
Bakgrund.....	10
Syfte.....	11
Material och metod.....	11
Disposition.....	14
Tidigare kunskap.....	14
Strategiska brott på 00-talet.....	21
Engångsbrottslingar en stor grupp.....	22
Vilka ingångsbrott ger flest återfall?.....	24
Brottstyper där högaktivt kriminella ofta är gärningspersoner.....	28
Är ungdomarna specialiserade mot vissa brottstyper?.....	31
Sammanfattande kommentar.....	35
Ungdomar som dömts för strategiska brottstyper.....	36
Fler brott i domen än bland övriga dömda ungdomar.....	37
Oftare medåtalade vid strategiska brottstyper.....	38
Inga skillnader i brottstyper i de tidigaste brottsmisstankarna.....	39
Oftare kända av socialtjänsten före 15 års ålder.....	40
Särskilda skolsvårigheter.....	41
Komplicerade föräldrelationer.....	42
Frånvaro av organiserad fritid.....	43
Funktionsnedsättningar.....	44
Alkohol- och drogproblematik.....	45
Sammanfattning av livs- och brottsomständigheter per strategisk brottstyp.....	45
Insatser för särskilt återfallsbenägna ungdomar.....	48
Forskning om och erfarenheter av förebyggande insatser.....	52
Avslutande synpunkter.....	61
Referenser.....	63
Bilagor.....	67

Förord

Med regleringsbrevet för år 2011 fick Brottsförebyggande rådet (Brå) i uppdrag av regeringen att sammanställa kunskap om så kallade strategiska brott och ange hur denna kunskap ska kunna användas för att förhindra att ungdomar hamnar i kriminalitet.

Strategiska brott är sådana debutbrott bland unga som indikerar att risken för en fortsatt brottskarriär är hög. Uppdraget är en uppföljning av Brå:s tidigare rapport *Strategiska brott* (Brå 2000:3). I den rapporten befanns tillgrepp av fortskaffningsmedel, rån och stöld vara strategiska brott bland unga. Föreliggande rapport speglar förändringar gentemot dessa resultat. Den är också en utvidgning av den tidigare rapporten och belyser de livsomständigheter som kännetecknar unga som begår strategiska brott och fortsätter att begå brott. Denna kunskap är särskilt värdefull ur ett brottsförebyggande perspektiv.

Rapporten har författats av fil. dr Sven Granath och fil. dr Olle Westlund, båda utredare vid Brå. Alexandra Skarp vid Brå har assisterat i arbetet. Rapporten har granskats vetenskapligt av docent Tove Pettersson, Stockholms universitet.

Stockholm i december 2011

Cecilia Bergman

Vikarierande generaldirektör

Annika Eriksson
Enhetschef

Sammanfattning

Brottsförebyggande rådet (Brå) uppdaterar i denna rapport kunskapen om vilka brottstyper bland unga som starkast indikerar en fortsatt brottslighet. Dessa brottstyper kallas strategiska brott. I rapporten beskrivs också livssituationen bland ungdomar som lagförts för de strategiska brotten, samt diskuteras hur kunskapen kan användas för att förebygga utveckling av kriminella livsstilar bland unga.

I rapporten används två olika datamaterial. Dels samtliga lagföringar under åren 2001–2010 avseende 15–20-åringar, dels ett material bestående av 485 domar och tillhörande socialtjänstyttranden från 2008 med påföljderna slutna ungdomsvård, ungdomsvård samt ungdomstjänst.

Lagföringsmaterialet används för att identifiera de strategiska brottstyperna och näraliggande frågor om ungdomarnas kriminella karriärer. Domarna och tillhörande yttranden används för att närmare kunna beskriva livsomständigheterna för ungdomar som begår strategiska brott och hur dessa ungdomar skiljer sig från ungdomar som dömts för andra brott. Resultaten från genomgången ligger också, vid sidan av forskningslitteratur, till grund för diskussionen om förebyggande av långvarig och intensiv kriminalitet bland unga.

Rån, tillgrepp av motorfordon och brott mot allmän verksamhet är strategiska brottstyper

De brottstyper som tydligast indikerar en fortsatt lång eller intensiv brottskarriär under 00-talet är rån, tillgrepp av motorfordon samt brott som ingår under rubriken brott mot allmän verksamhet, främst våld och hot mot tjänsteman och övergrepp i rättssak.

Dessa brottstyper är de tre som ger starkast risk för många återfall när de är huvudbrott i en ungdoms första lagföring. Av de 15–17-åringar som i sin debut lagfördes för rån, återföll exempelvis över hälften i tre eller fler nya lagföringar under de kommande sju åren. Omkring var femte kom att tillhöra den lilla grupp som åter-

faller åtta eller fler gånger och som står för närmare hälften av all brottslighet som registreras på sin årskull. Resultaten bekräftas genom att rån, tillgrepp av motorfordon och brott mot allmän verksamhet är brottstyper där återfallsbrottslingar och högaktivt kriminella ungdomar också generellt står för betydande andelar (>65 %) av alla registrerade brott. Bakom dessa brott (oavsett om de är debutbrott eller inte) finns alltså typiskt sett en gärningsperson som har återfallit eller kommer att återfalla i brott många gånger.

Det senare visar att det är viktigt att beakta hela ungdomsperioden om strategiska brott ska användas som indikator på en fortsatt lång och intensiv brottskarriär. De strategiska brottstyperna behöver inte nödvändigtvis komma i just den första lagföringen. En relativt stor del av de unga som återfallit i många lagföringar och som också någon gång lagförts med en strategisk brottstyp som huvudbrott, har samtidigt debuterat som lagförda med någon annan brottstyp, exempelvis misshandel.

Unga som begår strategiska brott begår många olika slags brott

Generellt är det vanligt att unga som upprepat begår brott också begår många olika slags brott. Det gäller även dem som begår de strategiska brotten. Dessa ungdomar är generalister snarare än specialister och begränsar sig inte bara till de strategiska brotten, utan begår också många andra typer av brott. Det är till och med så att dessa andra brottstyper utgör en större del av deras registrerade kriminalitet än de strategiska brottstyperna.

Även om de strategiska brottstyperna särskiljer de unga som återfaller i många brott från dem som begår något eller några enstaka brott, är det alltså andra brottstyper som utgör huvuddelen av dessa ungdomars brottsliga ”vardag”. Det handlar om brott som misshandel, narkotikabrott och trafikbrott – brottstyper som är vanliga också bland unga som bara lagförs för något enstaka brott.

En viss uppdelning mellan de tre olika strategiska brottstyperna verkar dock gälla. De unga som lagförs för rån lagförs relativt sällan också för tillgrepp av motorfordon, och vice versa. Däremot tycks brott mot allmän verksamhet ofta begås av de ungdomar som också lagförs för rån. Dessa unga lagförs också i högre omfattning för misshandel än de som begått tillgrepp av motorfordon. Det tyder på att det är delvis olika ungdomar som begår brottet tillgrepp av motorfordon å ena sidan och de mer våldspräglade brotten rån och brott mot allmän verksamhet å andra sidan.

Pojkar kända sedan tidigare

De som begår strategiska brott är till övervägande majoritet pojkar. Andelen flickor uppgår till totalt mindre än tio procent av dem som

dömdes för någon av brottstyperna rån, tillgrepp av motorfordon eller brott mot allmän verksamhet. Det är en lägre andel flickor än för många andra ungdomsbrott, exempelvis misshandel.

Det är vanligt att unga som dömts för strategiska brottstyper uppmärksammats av socialtjänsten redan före 15 års ålder. Framför allt är de enligt yttrandematerialet aktualiserade på grund av eget beteende. I linje med det framgår också att två tredjedelar tidigare har misstänkts för brott. Det är en högre andel än bland de unga i materialet som dömts för andra brottstyper än de strategiska.

Kriminellt umgänge och skolproblem

En omständighet som tydligt särskiljer ungdomar dömda för strategiska brott är det kriminella umgänget. Domarna visar att andelen som åtalas för brott tillsammans med andra ungdomar, liksom andelen som åtalas för brott tillsammans med vuxna personer, är påtagligt högre för dem med strategiska brottstyper än för dem med andra brott. Det pekar på att de som begår de strategiska brottstyperna i 15–17-årsåldern etablerat eller håller på att etablera ett aktivt kriminellt umgänge och också skapat kriminella kontakter bland äldre personer.

Skolgången är en annan omständighet som särskiljer de unga som dömts för strategiska brott. Av yttrandematerialet framgår att skolgången för de aktuella ungdomarna i hög grad präglas av anpassningar från skolans sida. Det kan handla om enskild eller på annat sätt avskild undervisning, stödundervisning, resursklasser, praktikplatser, grundsärskola eller särgymnasium, elevkonferenser och avskrivningar. Sammantaget har alltså en betydande del av de unga som dömts för strategiska brott haft vad man kan kalla en icke konventionell skolgång. Skolproblem gäller också de unga som dömts till ingripande påföljder för andra brottstyper än de strategiska. De förekommer dock mycket ofta i den grupp som dömts för de strategiska brotten.

Strategiska brott kan användas som indikator på sociala problem

Kunskapen om strategiska brott kan användas på flera sätt. Utifrån resultaten i rapporten är det uppenbart att de strategiska brotten är en indikator på redan förekommande sociala problem hos de unga gärningspersonerna, inte minst i form av destruktivt umgänge och problematisk skolgång.

Kännedom om de strategiska brottstyperna kan därför vara viktig för exempelvis socialtjänsten när det gäller att fånga upp unga med sociala problem och med risk att utveckla en kriminell livsstil. När det gäller stöd, insatser och utredning, finns det alltså anledning att prioritera ungdomar som lagförs för de strategiska brotten (rån, tillgrepp av motorfordon eller brott mot allmän verksam-

het). Även när det gäller polisiära insatser och prioriteringar kan kunskapen om de strategiska brotten vara värdefull. Det framstår av flera skäl som särskilt viktigt att klara upp och hitta de unga gärningspersonerna bakom de strategiska brottstyperna: de löper högre risk att fortsätta begå många brott, de har ofta etablerat ett kriminellt umgänge och, inte minst, de har oftare än andra dömda ungdomar behov av vård och stöd.

Mer specifikt är kunskapen om strategiska brott också ett möjligt komplement till manualbaserat stöd för riskbedömning. Sådana instrument syftar till en strukturerad kartläggning av en rad kriminogena risk- och skyddsfaktorer i enskilda ungdomars livssituation och tidigare beteenden. En förutsättning är då att kunskapen om strategiska brott uppdateras, eftersom de strategiska brottstyperna kan förändras över tid.

Att förebygga en livsstil snarare än enskilda brottstyper

En viktig, men svår, fråga är hur de långa och intensiva kriminella karriärer som de strategiska brotten indikerar ska förebyggas i de enskilda fallen. Rapportens resultat pekar mot att ungdomar som begår strategiska brott har ett sämre utgångsläge än andra dömda ungdomar. De uppvisar oftare problembeteenden i unga år, har oftare skolproblem och förefaller i högre utsträckning ha etablerat ett kriminellt umgänge. Utöver detta delar de familjerelaterade problem, alkohol- och narkotikamissbruk och frånvaron av en organiserad fritid med övriga dömda ungdomar. Yttranden pekar också mot en förhöjd förekomst av neuropsykiatrisk problematik.

Utöver att dessa ungdomars brottslighet inte är begränsad till en eller ett fåtal brottstyper tillkommer alltså en ansamling av varaktiga riskfaktorer. Sammantaget talar detta för att brottsförebyggande insatser snarare bör inriktas mot ungdomarnas livsvillkor, behov, värderingar och val, än mot specifika brottstyper.

Brå drar utifrån de resultat som framkommer i undersökningen och mot bakgrund av behandlingsforskning slutsatsen att det behövs samverkande insatser som präglas av kontinuitet, intensitet och individuell anpassning. Det är viktigt att de särskilt återfallsbenägna ungdomarna, som ofta har passerat ett antal tidigare insatser av olika slag, ges sammanhållet stöd över tid med kapacitet för en hög grad av intensitet, dels på grund av det kriminella umgänget, dels på grund av de olika behov som kan finnas hos ungdomarna och dels för att kunna etablera och behålla tillit och möjligheter till påverkan. Intensitet och kontinuitet kan också förstärka möjligheterna till förändringar inom olika livsområden som umgänge, skola och familj men även till att utveckla av individuella färdigheter för ett konkretisera alternativa livsstilar. En hög grad av individanpassning är viktig för att insatserna ska svara mot enskilda ungdomars behov, mottaglighet och motivation.

Inledning

Bakgrund

Brottsförebyggande rådet (Brå) fick i början av 2011 i uppdrag av regeringen att ta fram ny kunskap om vilka brott bland unga som starkast predicerar en fortsatt brottskarriär, så kallade strategiska brott. I uppdraget ingår också att ange hur denna kunskap kan användas i det förebyggande arbetet för att förhindra att unga utvecklar en lång kriminell karriär. Uppdraget innebär en uppföljning av Brå:s tidigare rapport *Strategiska brott* (Brå 2000:3), men också en utvidgning av den tidigare rapporten så till vida att även de livsomständigheter som kännetecknar unga som begår strategiska brott och fortsätter att begå brott blir belysta.

Att åter studera frågan om strategiska brott är angeläget inte minst mot bakgrund av att den tidigare studien avsåg personer födda under framför allt 60-talet. Sedan dess har exempelvis ett av de då uppmärksammade brotten, tillgrepp av motorfordon, minskat kraftigt och konsekvent. Denna minskning påbörjades i början av 2000-talet. En trolig förklaring är att stöldskydden successivt blivit bättre, inte minst genom lagen om att nytillverkade bilar från och med år 1998 ska förses med elektroniska stöldskydd (Brå 2008). Det kan därför finnas skäl att fråga sig om det skett förändringar i de tidigare identifierade strategiska brottstyperna. Har exempelvis unga kriminella ”bytt” debutbrott under första årtiondet på 2000-talet, eller har fenomenet strategiska brott blivit mindre tydligt eller rentav försvunnit?

Det finns också anledning att fördjupa kunskaperna om de personer som begår strategiska brott. Sådan kunskap är särskilt värdefull ur ett brottsförebyggande perspektiv, eftersom den ger information om vilka livsomständigheter som sammanfaller med och, eventuellt, är kännetecknande för ungdomar som fortsätter att begå brott i vuxen ålder. Därför är det angeläget att i föreliggande rapport utifrån tillgängliga källor beskriva levnadsomständigheter för ungdomar som på 00-talet uppvisat en omfattande kriminalitet.

Liksom den tidigare Brå-studien är det i föreliggande rapport av intresse att identifiera de brott som indikerar en fortsatt brottslighet. Det visade sig i den tidigare studien att det är en liten grupp individer (6 %) som är särskilt intressant ur ett brottsförebyggande perspektiv, eftersom denna grupp står för omkring hälften av samtliga lagföringar i denna åldersgrupp. Identifieringen av och åtgärder riktade till den här gruppen kan alltså ha en relativt stor effekt på den totala ungdomsbrottsligheten.

Syfte

Rapporten har tre övergripande syften. Dessa är:

- *Klarlägga vilka brottstyper bland unga som starkast indikerar fortsatt brottslighet.* Här ingår att belysa om det skett förändringar i de strategiska brottstyperna jämfört med Brå:s tidigare studie.
- *Beskriva levnadsomständigheterna för de ungdomar som lagförts för de strategiska brottstyperna.* I det ingår att diskutera innebörden av att vissa brott är ”strategiska”.
- *Utifrån studiens resultat ge förslag på brottsförebyggande åtgärder.* I det ingår också att utifrån relevant forskning beskriva den typ av insatser som kan komma i fråga när det gäller att förebygga kriminella karriärer bland unga.

Material och metod

För att besvara rapportens frågeställningar har i huvudsak två olika datamaterial använts.

För det första har samtliga lagföringar på unga (15–20 år) som lagförts för första gången under perioden 2001–2005 följts under perioden 2001–2010. Totalt handlar det om närmare 48 000 individer, varav drygt två tredjedelar är pojkar. Genom materialet kan den lagförda brottsligheten för unga som debuterat som lagförda under första halvan av 00-talet följas under en i snitt 7-årig uppföljningsperiod. Därigenom har Brå exempelvis kunnat studera antalet återfall utifrån vilket huvudbrott de unga haft i sin första lagföring. Att studien omfattar lagföringar först från och med år 2001 motiveras främst av möjligheten att skildra en så aktuell situation som möjligt. Dels finns det ett naturligt värde i att kunna presentera aktuella resultat, dels är det viktigt att kunna fånga upp de förändringar som kan antas ha skett under 2000-talet till följd av förändringarna i tillgreppen av fortskaffningsmedel. Det är också av värde att den studerade perioden är aktuell eftersom det ingår i Brå:s uppdrag att föreslå brottsförebyggande åtgärder (se även bilaga 1).

För det andra har 385 domar avseende 15–17-åringar med huvudpåföljderna ungdomstjänst, ungdomsvård samt sluten ungdomsvård, med tillhörande yttranden från socialtjänsten, gått igenom. Dessa ärenden utgör ett slumpmässigt representativt urval på omkring 10 procent av alla drygt 4 000 sådana ärenden 2008. Då det gäller domar med påföljden sluten ungdomsvård ingår dock samtliga ärenden under 2008 i urvalet.

Domarna och yttrandena gör det möjligt att studera de levnadsomständigheter som kännetecknar personer som begår strategiska brott och fortsätter att begå brott. Socialtjänstens yttranden är också av särskilt intresse eftersom de till skillnad från traditionella registerstudier innehåller ett större antal omständigheter som är direkt hänförliga till enskilda individer: familj, kamrater, fritidsvanor, skola, missbruk med mera. Forskning har bland annat visat att risken för att utveckla ett kriminellt beteendemönster är nära sammankopplad med antalet och interaktionen mellan såväl risk- som skyddsfaktorer (Farrington och Welsh 2007).

Att uppgifter om gärningspersonerna baseras på socialtjänstens yttranden betyder samtidigt att de resultat som redovisas först och främst ska ses som en beskrivning av socialtjänstens bild av gärningspersonerna.

Att studera brottslighet genom registerdata

Denna undersökning baseras alltså på uppgifter om kriminalitet som kommit till myndigheternas kännedom och som personer funnits skyldiga till. Den typen av uppgifter brukar kallas för registerdata. Det finns flera fördelar med att studera kriminalitet genom registerdata (exempelvis är det ett praktiskt sätt att analysera uppgifter om väldigt många personers brottslighet), men det finns också flera nackdelar.

Ett grundläggande och välkänt problem är den så kallade dolda brottsligheten. Registerdata, i det här fallet lagföringar, speglar bara en viss del av den faktiska brottsligheten. Vid sidan av den finns den dolda brottslighet som aldrig kommer till myndigheternas kännedom, eller som åtminstone ingen lagförs för. Den brottsligheten kan vara stor och betydande för vissa brottstyper och för vissa personer, beroende bland annat på låg upptäcktsrisk och obenägenhet hos offren att anmäla brotten. Inte minst när man ska studera brottsutveckling i samhället över tid vållar den dolda brottsligheten stora problem. Vi vet helt enkelt inte om öknings- eller minskningar i den registrerade kriminaliteten av en viss typ beror på faktiska förändringar, eller bara på förändringar i mörkertalet för samma brottstyp.

När det gäller kriminella karriärer och skillnader i brottsaktivitet mellan olika grupper och individer anses emellertid registerdata belysa de faktiska förhållandena tämligen väl (se Farrington 1992,

Brå 2000). Det finns alltså ett samband mellan en individs (eller en grups) faktiska och registrerade brottsaktivitet. Det går samtidigt inte att bortse från det högst sannolika förhållandet att personer med hög brottsaktivitet och lång kriminell karriär löper större risk att upptäckas för sina brott jämfört med dem med lägre brottsaktivitet (beroende bland annat på att de förra är kända hos polisen). På så vis kan skillnader mellan grupperna framstå som ännu större än vad de faktiskt är. Det problemet begränsas emellertid något i denna undersökning, eftersom den enbart rör ungdomars kriminalitet och dessutom under relativt kort tidsperiod (i snitt 7 år). Skillnaderna i upptäcktsrisk torde inte ha hunnit bli lika stora som de kan vara mellan vuxna tillfällesbrottslingar och vuxna högaktiva brottslingar.

Den korta tidsperioden som undersökningen avser (max 10 år) minskar också risken för att en över tid förändrad upptäcktsrisk för vissa brott påverkar resultaten. Det faktum att de lagförda som ingår i materialet påbörjat sina kända kriminella karriärer vid olika tidpunkter och har olika längd på karriärerna kan annars, tillsammans med eventuella förändringar i upptäcktsrisken för vissa brott, vålla problem i analyserna. Om analyserna avsåg en längre tidsperiod skulle mörkertalet för olika grupper brottslighet kunna se olika ut. Att upptäcktsrisken för olika brottstyper kan förändras över tid bör dock beaktas vid jämförelser mellan föreliggande undersökning och den tidigare Brå-rapporten om strategiska brott, som avser personer födda upp till 40 år tidigare än personerna i den aktuella undersökningen.

Begränsade uppgifter före 15 års ålder

Vid sidan av problemet med mörkertalet innebär registerdata också en begränsning rent åldersmässigt. De lagföringsdata som används i undersökningen exkluderar helt brott som ungdomarna begått före 15 års ålder, eftersom man i Sverige inte är straffmyndig innan 15 års ålder. De brott som i analyserna av lagföringsdata kommer att betecknas ”debutbrott” (det vill säga det huvudbrott den första lagföringen avser) behöver därför inte alls vara det faktiska debutbrottet. Det brottet kan i stället mycket väl ha skett före 15 års ålder.

För den del av materialet där yttrandena från socialtjänsten samlats in ges dock möjlighet att komma nära den faktiska debuten i de studerades brottslighet, eftersom yttrandena också behandlar icke lagförd brottslighet som skett före 15 års ålder. De uppgifterna blir mycket värdefulla när man tolkar resultaten av lagföringsanalyserna. Över huvud taget är det mycket viktigt att ha i åtanke att de strategiska brottstyper som identifieras i undersökningen är strategiska först och främst i den ålder på gärningspersoner som analyserna avser. Att samma brottstyper är strategiska också i andra åldrar är inte lika självklart. Detta resonemang kommer att utvecklas mer senare i rapporten.

Disposition

Närmast följer en kortare sammanställning av resultat från tidigare forskning på området, samt en diskussion om hur begreppet strategiska brott förhåller sig till den kunskapen. Därefter följer rapportens första resultatkapitel, *Strategiska brott på 00-talet*. Här identifieras och diskuteras de strategiska brottstyperna. Rapportens andra resultatkapitel, *Ungdomar som dömts för strategiska brottstyper*, innehåller en närmare redogörelse för de levnadsomständigheter som präglar ungdomar som begått strategiska brott. Rapportens avslutande kapitel, *Insatser för särskilt återfallsbenägna ungdomar*, redovisar och diskuterar brottsförebyggande åtgärder.

Tidigare kunskap

Huvudsyftet med Brå:s tidigare studie av strategiska brott (rapport 2000:3) var att kunna förutsäga vilka individer bland alla förstagångslagförda¹ som löper störst risk att fortsätta att begå många brott. Tanken var att de skulle kunna identifieras genom den typ av brott som var huvudbrott i deras första lagföring. Det visade sig att tre brottstyper mer än andra predicerade en fortsatt lång brottskarriär när de var huvudbrott i en persons första lagföring: 1) tillgrepp av motorfordon, 2) rån och 3) stöld (ej snatteri). Därför benämndes dessa brottstyper strategiska brott. Mer än andra brottstyper gav de rättsväsendet en signal om att gärningspersonen kan komma att tillhöra den lilla, men kriminalpolitiskt viktiga, grupp gärningspersoner som återfaller ofta och under lång period och som står för närmare hälften av alla registrerade brott. Bland dem med tillgrepp av motorfordon som huvudbrott i sin första lagföring kom mer än var fjärde person (27 %) att tillhöra den gruppen. Motsvarande för dem med snatteri eller skadegörelse som huvudbrott i första lagföringen var bara fyra till fem procent.

Identifikationen av vilka brott som kunde betraktas som strategiska gick till så att samtliga lagföringar (oavsett när de skedde) för personer födda 1960, 1965, 1970 och 1975 följdes under perioden 1975–1997. Man kunde då se vilka brottstyper som var huvudbrott i första lagföringen hos dem som sedan återföll i många nya lagföringar. På så vis framgick vilken generell risk personer som i sin debut lagfördes för exempelvis skadegörelse hade att i framtiden lagföras ytterligare en till två gånger (så kallad tillfällesbrottsling), tre till sju gånger (så kallad återfallsbrottsling) eller till och med åtta eller fler gånger (så kallad kronisk brottsling). Man konstaterade också att den grupp som totalt hade lagförts nio gånger

¹ Personer som för första gången i sitt liv meddelades dom, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse på grund av brott.

eller fler sammantaget stod för hälften av alla lagföringar som individerna i deras födelsekohort drog på sig under perioden. Därav slutsatsen att de som hade bilstöld som huvudbrott i sin första lagföring löpte relativt stor risk att ”i sitt fortsatta liv tillhöra den lilla grupp som svarar för 50 procent av den totala brottsligheten” (Brå 2000, s. 7).

I föreliggande studie kommer en liknande analysmetod att användas för att identifiera vilka de strategiska brotten är bland unga som lagförts på 00-talet. Något fler olika brottstyper kommer dock att behandlas. Denna och andra skillnader gentemot den tidigare undersökningen beskrivs närmare i nästkommande kapitel.

Vad innebär att ett brott är ”strategiskt”?

Viktigt att påpeka är att de uppmärksammade brottstyperna är strategiska först och främst när de sker tidigt i den brottslighet som en person lagförs för, alltså i form av det så kallade debutbrottet eller i den andra lagföringen. Då är gärningspersonen oftast i 15–20-årsåldern. Tillgrepp av motorfordon, rån och stöld behöver alltså inte nödvändigtvis vara strategiska brott om de sker i andra åldrar eller i andra faser av en kriminell karriär.

Det kan också vara så att i andra åldrar och i andra faser, inte minst när gärningspersonen är under 15 år, finns andra och betydligt fler brottstyper som är strategiska. Begreppet strategiska brott som det används i den tidigare rapporten hänvisar heller inte nödvändigtvis till det faktiskt första brottet i en kriminell karriär. Debut med brottsmisstankar kan ske före 15 års ålder, och så är ofta fallet bland personer som senare utvecklar en längre eller intensiv brottskarriär (se Soothill m.fl. 2009).

Inte säkert de strategiska brotten orsakar fortsatt brottslighet

Att en brottstyp benämns som ”strategisk” betyder heller inte att genomförandet av den brottstypen i sig *orsakar* fortsatt brottslighet. Mot bakgrund av att unga ofta begår brott tillsammans med andra, är det däremot möjligt, och många gånger rentav troligt, att deltagande i en ny brottstyp ger upphov till nya kriminella kontakter som kan medverka till fortsatt brottslighet. Brottsdeltagande tillsammans med andra i en ny brottstyp torde också kunna resultera i nya kunskaper som möjliggör fortsatt brottslighet inom denna brottstyp.

Vidare är det viktigt att påpeka att även vid det ”mest” strategiska brottet, tillgrepp av fortskaffningsmedel, så kom majoriteten av dem som hade det som debutbrott i sin första lagföring ändå *inte* att tillhöra den grupp som stod för hälften av den registrerade brottsligheten (de så kallade kronikerna). De strategiska brotten har alltså inte *i sig* ett väldigt starkt prediktionsvärde för att identifiera kommande långa brottskarriärer. Skillnaden gentemot vissa andra brottstyper, exempelvis snatteri, är dock mycket stor.

Förändringar i den svenska ungdomsbrottsligheten

Sedan 1990-talet har det skett några i sammanhanget viktiga förändringar i den svenska ungdomsbrottsligheten. Som nämndes i rapportens inledning har den brottstyp som tidigare identifierats som mest strategisk, tillgrepp av fortskaffningsmedel, minskat påtagligt. Även anmälningar av stölder i och ur motorfordon har minskat i betydande omfattning (Brå 2008). Studier av brottsutvecklingen visar tämligen samstämmigt på en faktisk minskning av ungdomars deltagande i bilrelaterade stölder, beroende bland annat på det tidigare nämnda förbättrade stöldskyddet i moderna bilar (Brå 2008, Granath 2009). Vissa indikatorer pekar också mot ett allmänt minskat deltagande i stölder och skadegörelse, åtminstone bland de mer skötsamma ungdomarna (Brå 2010a).

Samtidigt förefaller rån – det brott som tidigare identifierades som det näst mest strategiska – ha ökat. Antalet unga misstänkta för rånbrott är närmare dubbelt så stort i slutet av 00-talet som i slutet av 1980-talet. Analyser av kriminalstatistiken indikerar att det åtminstone delvis handlar om ett faktiskt ökat brottsdeltagande, även om ökningen tycks koncentrerad till de mer brottsaktiva ungdomarna (Brå 2008, Granath 2009, Brå 2011b). Rån är dock fortfarande antalsmässigt ett ovanligare brott än bilrelaterade stölder.

När det gäller de renodlade och mer utbredda våldsbrotten, exempelvis misshandel, pekar tillgängliga indikatorer sammantaget på att omfattningen av ungas brottsdeltagande är tämligen oförändrat under 1990- och 00-talet (Granath 2007, Brå 2008). Samma sak gäller narkotikabrott, även om deltagandet i de brotten uppvisar både upp- och nedgångar under de senaste tjugo åren (Brå 2008). I fråga om både narkotikabrott och misshandel har dock antalet misstänkta och lagförda unga ökat i princip konstant sedan början av 1990-talet, till stor del beroende på en tilltagande uppmärksamhet på och ökade polisiära insatser mot dessa brott (Brå 2008).

Varken fler eller färre unga tycks begå strategiska brott

Jämfört med den tid då de personer som ingick i Brå:s tidigare studie av strategiska brott var unga (andra halvan av 1970-talet, 1980-talet, och första halvan av 1990-talet) har alltså ett av de identifierade brotten – tillgrepp av motorfordon – minskat. Samtidigt har ett annat – rån – ökat.

Totalt sett är det därför kanske ungefär lika många unga nu som tidigare som begår strategiska brott och som upprepat begår brott. Preventionscentrum i Stockholm (2010) visar exempelvis i en återkommande enkätundersökning i Stockholms Stad att andelen pojkar som uppgivit att de någon gång under det senaste året begått strategiska brott (tillgrepp av fortskaffningsmedel eller rån) har legat relativt stabil sedan år 2000. Enkätsvaren visar samtidigt

på en ökning av andelen rån, vilket ligger i linje med den generella utvecklingen. Om Stockholmsungdomarnas svar är representativa för unga i hela Sverige har det sammantaget alltså inte blivit vare sig fler eller färre som begår brottstyper som är identifierade som strategiska, även om det skett en viss omfördelning av vilka brott de begår.

Kriminella karriärer

Frågan om strategiska brott hänger ihop med frågan om hur så kallade kriminella karriärer ser ut. En strategisk brottstyp anses som strategisk just därför att den indikerar en framtida kriminell karriär.

Begreppet kriminella karriärer syftar på hur en serie av kriminella handlingar utförda av en person börjar, varar över tid och avslutas (se Moffitt 1993, Farrington 1997). Vissa studier av kriminella karriärer följer personer under en stor del av deras liv år (så kallade longitudinella studier). Andra är mer fokuserade på en eller ett par av de olika faserna i karriären, exempelvis den avslutande (så kallad "desistance"-forskning).

Den faktiska debuten i brott kommer före det strategiska brottet

Ett centralt resultat i forskningen om kriminella karriärer är att personer som gjort en kriminell karriär vanligtvis debuterat i brott tidigt – vanligen mellan 8 och 14 års ålder. Ju tidigare debuten är, desto längre och intensivare karriär indikerar den generellt (Farrington 2003). Med "debut" menas antingen att brott begåtts i unga år eller att man blivit känd av de sociala eller rättsliga myndigheterna för brott i unga år.

De strategiska brott som identifieras i denna rapport är därför sannolikt inte de faktiska debutbrotten för de undersökta personerna. Brottstyperna som faller ut som strategiska är bara brottstyper som ungdomar lagförts för och som mer än andra brottstyper statistiskt sett visar sig hänga samman med ytterligare lagföringar upp till tidig vuxenålder. Rimligen indikerar dessa strategiska brott snarare en redan *pågående* kriminell karriär, mer än att de utgör startpunkten på en kriminell karriär. Det viktiga är då kanske egentligen inte att brottstyperna i fråga (exempelvis tillgrepp av motorfordon eller rån) är just *debutbrott* i lagföringsregistret, utan att de sker i den ålder (15–20 år) då man nyligen blivit straffmyndig. Mot bakgrund av detta resonemang borde det vara viktigt att öka kunskapen om i vilken ordning olika brottstyper kommer efter varandra och om vissa brott tenderar att bilda plattform för andra.

En liten grupp står för många och skiftande brott

Centralt i kunskapen om kriminella karriärer är också att en mycket liten andel av befolkningen (ibland kallade "chronic offenders")

står bakom en majoritet av kriminaliteten, samt att brottsligheten oftare är mångskiftande än specialiserad (Farrington 2003). Det är därför inte förvånande att Brå:s tidigare undersökning (Brå 2000) av strategiska brott visade att den grupp gärningspersoner som lagfördes nio eller fler gånger stod för närmare hälften av alla lagföringar registrerade på "sin" födelsekohort, samt att det var mycket ovanligt att de begränsade sig till en och samma brottstyp.

Dessa resultat i fråga om fördelning och specialisering av brottslighet inom kriminella karriärer blir givetvis viktiga att följa upp och försöka fördjupa i föreliggande undersökning, dels mot bakgrund av att undersökningen bara avser brottslighet i ungdomsåren, dels mot bakgrund av att ungdomsbrottsligheten förändrats sedan de tidigare undersökta kohorterna var unga.

Två typer av kriminella karriärer bland unga?

Moffitt (1993) urskiljer två olika kriminella beteendemönster bland brottsaktiva unga och därigenom två typer av karriärer. Vissa ungdomars brottslighet är enligt Moffitt djupt liggande och därmed mer eller mindre livslång, medan andras brottslighet är mera övergående. För den senare gruppen är den brottsaktiva perioden i ungdomen alltså först och främst en ungdomsfas (så kallade "adulthood-limited offenders"). För en särskild grupp gärningspersoner är den däremot del av en mycket lång fas som motsvarar ungefär ett yrkesliv (så kallade "life-course persistent offenders"). Även Kyvsgaard (2003) urskiljer dessa två karriärmönster i en större dansk studie.

Enligt Moffitt är det en kombination av biologiska och sociala förutsättningar som särskiljer den livslångt brottsaktiva gruppen från den grupp där brottsaktiviteten är begränsad till ungdomsåren. Såväl Moffitt som Kyvsgaard menar att brottslig debutålder i sig inte kan förutsäga uthålligheten i brottsliga beteendemönster i ett livslångt perspektiv, eftersom många aktiva gärningspersoner upphör med brott kring 20-årsåldern oberoende av debutålder. Den viktiga indikatorn är enligt Kyvsgaard huruvida de i ungdomsåren aktiva gärningspersonerna också fortsätter att begå brott efter 19-årsåldern.

I föreliggande studie är det inte möjligt att särskilja dessa två olika kriminella karriärer från varandra, eftersom materialet i huvudsak är begränsat till kriminalitet som sker i ungdomsåren. Vi vet därmed inte om de brottskarriärer som de strategiska brottstyperna indikerar sträcker sig långt upp i vuxen ålder eller inte. Det torde dock vara av kriminalpolitiskt värde att kunna särskilja högaktiva unga gärningspersoner från engångs- och tillfällesbrottslingar oberoende av om brottsligheten upphör efter ungdomsåren eller inte.

Strategiska brott kan "missa" karriärer i organiserad brottslighet

Alla kriminella karriärer behöver inte börja i ungdomen eller i mellanstadieåldern. Det finns vissa grupper av kriminella som debuterar i brott (åtminstone av rättsväsendet kända brott) först i vuxen ålder. När det gäller karriärer i organiserad eller ekonomisk brottslighet finns internationell forskning som visar att närmare hälften registrerats för sitt första brott (av något slag) först i 20-årsåldern eller senare (van Koppen m.fl. 2010). Rimligen kan det även inom andra typer av brottslighet, exempelvis vissa typer av bank- eller värderån, finnas karriärer som påbörjas först efter ungdomsåren.

Denna typ av karriärer fångas inte in av föreliggande undersökning. Materialet som används avser i huvudsak kriminalitet där första lagföringen för gärningspersonerna kommit i 15–17-årsåldern. De strategiska brott som identifieras missar därför karriärer som påbörjas först i vuxen ålder. Problemet torde dock vara begränsat främst till karriärer inom organiserad och/eller ekonomisk brottslighet.

Risk- och skyddsfaktorer

Begreppet strategiska brott kan också ses som ett komplement till forskningen om så kallade risk- och skyddsfaktorer för eller mot kriminalitet. Riskfaktorer är sådana omständigheter i en människas liv som sammanhänger med brottsligt beteende, medan omständigheter som man tror motverkar kriminellt beteende benämns skyddsfaktorer.

Såväl risk- som skyddsfaktorer kan delas in i olika kategorier. För det första finns psykologiska faktorer som rör individen, exempelvis en negativ attityd till samhället och ens egen framtid, eller en funktionsnedsättning såsom adhd. För det andra finns psykosociala faktorer som rör familjen eller det närmare umgänget, exempelvis en svag föräldraanknytning eller ett kriminellt/destruktivt umgänge. Sedan finns också mer samhällsliga faktorer, exempelvis det egna bostadsområdets socio-ekonomiska struktur.

Vissa av dessa faktorer kan påverka det norm- eller lagbrytande beteendet på ett direkt sätt, så kallade *proximala faktorer*. Andra påverkar på ett mer indirekt sätt, så kallade *distala faktorer*. Ett exempel på en faktor som kan ha en direkt påverkan är om individen har en svag impuls kontroll, det vill säga en bristfällig förmåga att vänta med att reagera på händelser i omgivningen eller i den egna tanke- eller känslomässiga världen. Föräldrarnas ekonomiska förutsättningar eller utbildningsnivå är däremot faktorer med en mer indirekt påverkan. Vidare kan risk- och skyddsfaktorerna kategoriseras utifrån om de rör förhållanden för individen som är möjliga att förändra, så kallade *dynamiska faktorer*, eller om de är oföränderliga, så kallade *statiska faktorer*. Exempel på det förra, alltså dynamiska faktorer, är föräldrarnas uppfostringsmetod eller

individens val av kamrater. En tidig brottsdebut går däremot inte att förändra och är därmed en statisk riskfaktor.

Strategiska brott som riskfaktor

Förekomst av strategiska brott i en individs kriminella register skulle kunna ses som en riskfaktor bland andra. Helt klart är det då en så kallad statisk faktor. De strategiska brottstyperna signalerar mer än andra brottstyper att individen som lagförs för dem riskerar att fortsätta att lagföras många gånger. Samtidigt går det enskilda förhållandet att lagföringen avser ett strategiskt brott inte i sig att påverka.

Viktigt att beakta när man betraktar de strategiska brotten som en riskfaktor är att det, som tidigare nämnts, inte nödvändigtvis är brottstyperna i sig som är det strategiska, utan att de kommer i ett visst skede av den kriminella karriären. Det skedet är när man första gången lagförs. Mest väsentligt kanske ändå är att man i 15–20-årsåldern redan hunnit så långt i sin kriminella karriär att man begår de aktuella brottstyperna. Denna diskussion kommer att utvecklas närmare i kommande kapitel.

Viktigt att kunna precisera riskfaktorena

Kunskap om allmänna risk- och skyddsfaktorer för kriminalitet är viktig att koppla till identifieringen av strategiska brott. På så vis kan kännedomen om strategiska brott användas i arbetet med att förebygga att unga utvecklar en lång kriminell karriär. Först måste vi dock veta lite mer om vilka ungdomarna är och vilka levnadsomständigheter som kännetecknar dem. Att nå sådan kunskap är syftet med den genomgång av yttranden från socialtjänsten som görs i rapportens tredje kapitel.

Strategiska brott på 00-talet

Vilka är då de brottstyper bland unga på 00-talet som mer än andra signalerar risk för lång och intensiv brottskarriär? I detta kapitel undersöks om resultaten från den tidigare studien av strategiska brott fortfarande står sig. En huvudfråga är vilka debutbrott i ungdomarnas lagföringar (härefter kallat ingångsbrott) som statistiskt sett medför störst risk för dem att tillhöra den grupp som lagförs nio eller fler gånger under den studerade perioden. Som ett komplement till den analysen undersöks också vilka återfallsgrupper som generellt oftast finns bakom de olika brottstyperna. Vidare undersöks i vilken mån unga med många lagföringar tenderar att ”specialisera” sig mot vissa brottstyper, samt vilka brott de generellt oftast lagförs för.

Materialet som används är alla de lagföringar som åren 2001–2010 registrerats på unga som debuterat som lagförda åren 2001–2005 och som då var i åldern 15–20 år. I huvudsak redovisas dock resultaten bara för dem som var i åldern 15–17 år vid debuten. Den begränsningen görs bland annat för att matcha det material som används i det kommande kapitlet och som avser socialtjänstyttrandet på unga 15–17 år. Kompletterande analyser görs dock även avseende de unga som var i 18–20-årsåldern vid lagföringsdebuten.

Identifieringen av de strategiska brottstyperna görs på liknande sätt som i den tidigare rapporten. Materialet delas in i fyra grupper baserat på hur många gånger ungdomarna lagförts under den studerade perioden:

- engångsbrottslingar – de som har lagförts bara en gång
- tillfällesbrottslingar – de som har lagförts två till tre gånger
- återfallsbrottslingar – de som har lagförts fyra till åtta gånger
- högaktivt kriminella² – de som har lagförts nio gånger eller fler.

² Denna grupp kallades i den tidigare rapporten för ”kroniska brottslingar”. Det begreppet kan dock vara dels alltför värderande, dels direkt missvisande, när det gäller unga förövare av brott. Det ersätts därför i föreliggande rapport med begreppet ”högaktivt kriminella”.

Ungdomarnas fördelning på dessa grupper kan sedan studeras bland annat utifrån vilken typ av debutbrott de haft. Utöver det studeras också hur de olika brottstyperna generellt fördelar sig på de olika grupperna av ungdomar. Hur många av alla lagföringar för exempelvis rån står engångs- och tillfällesbrottslingarna respektive återfalls- och de högaktiva kriminella för? Den senare frågan är även den ett led i identifieringen av de strategiska brottstyperna.

En viktig skillnad gentemot den tidigare rapporten är att det nu bara är debutbrott och kriminalitet i *ungdomsåren* som studeras. Det måste givetvis beaktas vid jämförelser med de tidigare resultaten. Inte minst det faktum att de kriminella karriärerna följs under betydligt kortare tid (max 10 år) i föreliggande undersökning jämfört med den tidigare (max 22 år) torde påverka resultaten. Rimligen kommer gruppen högaktivt kriminella att bli mindre än tidigare. Individerna i föreliggande undersökning har ju inte lika lång tid på sig att lagföras nio eller fler gånger.

Engångsbrottslingar en stor grupp

De allra flesta av de lagförda ungdomarna är så kallade engångsbrottslingar. Av alla 15–17-åringar som debuterade som lagförda åren 2001–2005 har drygt hälften bara lagförts en enda gång under perioden 2001–2010. Gruppen högaktivt kriminella, alltså de som lagförts nio eller fler gånger, utgör däremot bara 5 procent. Fördelningen av individer på de fyra olika grupperna är snarlik den som gällde i den tidigare studien av strategiska brott, trots att den undersökningen gällde brott under en längre period av individers liv. Gruppen högaktivt kriminella (då kallade kroniska brottslingar) utgjorde där bara någon procentenhet mer än i föreliggande undersökning.

Andelen engångsbrottslingar är ännu högre (75 %) om bara flickorna studeras. På motsvarande sätt är gruppen högaktivt kriminella mycket liten bland de lagförda flickorna (1 %). I tabell 1 redovisas antalet och andelen individer i de olika grupperna samt uppdelat på hur många som är flickor respektive pojkar.

Tabell 1. Personer 15–17 år lagförda första gången år 2001–2005 uppdelat på olika grupper utifrån totalt antal lagföringar under perioden 2001–2010.

Grupp av gärningspersoner (antal lagföringar)	<i>Pojkar:</i>	<i>Flickor:</i>	<i>Samtliga:</i>
	Antal och andel (%) av samtliga	Antal och andel (%) av samtliga	Antal och andel (%) av samtliga
Engångsbrottslingar	14 808 (46 %)	10 023 (75 %)	24 831 (54 %)
Tillfällesbrottslingar	9 746 (30 %)	2 564 (19 %)	12 310 (27 %)
Återfallsbrottslingar	5 635 (18 %)	644 (5 %)	6 279 (14 %)
Högaktivt kriminella	2 095 (6 %)	128 (1 %)	2 223 (5 %)
Samtliga	32 284 (100 %)	13 359 (100 %)	45 643 (100 %)

Ju yngre debutanter, desto fler högaktivt kriminella

Sannolikheten att som lagförd komma att tillhöra återfallsgruppen eller den högaktivt kriminella gruppen verkar alltså vara lägre för flickorna än för pojkarna. Den verkar också vara mindre för de äldre jämfört med de yngre debutanterna. Av dem som debuterade som 18–20-åringar kom bara 2 procent att tillhöra gruppen som lagförts nio eller fler gånger åren 2001–2010, medan drygt 60 procent tillhörde gruppen engångsbrottslingar (se tabell B1, Bilaga 5). Skillnaderna gäller även internt bland 15–17-åringarna, så till vida att de 15-åriga debutanterna till något större del tillhör gruppen högaktiva brottslingar jämfört med de 16- respektive 17-åriga debutanterna.

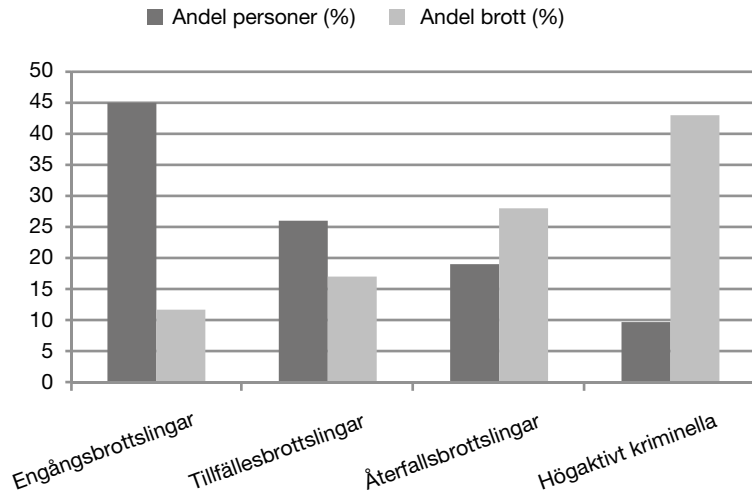
De mönstren är i linje med tidigare svensk och internationell forskning om kriminella karriärer. Det är välkänt att pojkar är i betydligt högre majoritet bland de unga som begår många brott än bland dem som begår något enskilda brott. Risken för många återfall i brott ökar också ju tidigare i livet en person registreras för brott (Brå 2000, Brå 2001, Moffitt 1993).

En liten grupp brottsaktiva står för en stor del av brotten

Tidigare studier av återfall och kriminella karriärer har visat att den lilla del av alla lagförda i ett visst urval som återfaller många gånger tenderar att stå för en mycket stor del av alla brott som personerna i urvalet begår. I den tidigare studien av strategiska brott (Brå 2000) konstaterades exempelvis att den lilla grupp (6 %) av alla lagförda i födelsekohorten från 1960 som lagfördes 9 eller fler gånger fram tills de var 37 år, stod för hälften (50 %) av alla brott som samtliga i födelsekohorten lagfördes för.

Det är inte möjligt att helt jämförbart fastställa motsvarande proportioner bland lagföringarna på individerna i föreliggande studie, eftersom uppföljningstiden är kortare jämfört med den tidigare studien. Om de totalt 10 310 personer 15–17 år som debuterade som lagförda år 2001 följs i lagföringsmaterialet under perioden 2001–2010, visar det sig ändå att de högaktivt kriminella svarar för 43 procent av det totala antalet lagföringar som finns registrerade på hela gruppen. Även om kriminella karriärer studeras under en relativt kort period (10 år) och i huvudsak bestående av ungdomsåren, framgår alltså att en liten grupp står för en mycket stor del av alla brott. I figur 1 redovisas andelen engångsbrottslingar och så vidare av alla de 15–17-åringar som lagfördes 2001, tillsammans med de olika gruppernas andel av alla brott som de lagförda stod för enligt lagföringsregistret 2001–2010.

Figur 1. Andel personer och andel brott åren 200–2010 för de fyra gärningspersonsgруппerna, bland dem som lagförts som 15–17-åringar år 2001.

Vilka ingångsbrott ger flest återfall?

Vilken typ av brott är det då som statistiskt sett ger högst risk för att ungdomar kommer att tillhöra den lilla gruppen högaktivt kriminella? I detta avsnitt besvaras den frågan genom att materialet delas upp på 12 olika typer av ingångsbrott (den brottstyp som var huvudbrott vid individens första lagföring). Man kan då se hur många av dem som lagförs för exempelvis stöld som första brott (så kallat ingångsbrott) som sedan kommer att tillhöra var och en av de fyra återfallsgrupperna. De typer av ingångsbrott där den största andelen lagförda hamnar i grupperna återfallsbrottslingar eller livsstilskriminella, kan identifieras som strategiska brott.

De tolv olika brottstyperna som valts ut är dels de tio brottstyper som studerades i den förra undersökningen, dels två nya brottstyper: sexualbrott och brott mot allmän verksamhet enligt BrB 17 kap. (våld mot tjänsteman, övergrepp i rättsak m.m.). De två senare brottstyperna har lagts till eftersom antalet lagföringar på de brotten har ökat i betydande omfattning sedan 1990-talet samt ofta uppmärksammats i den allmänna debatten. När det gäller brotten mot allmän verksamhet, där bland annat övergrepp i rättsak ingår, finns också indikationer på att dessa brott till relativt stor del begås av unga på väg in i kriminella karriärer (Brå 2008). Den brottstypen skulle därmed kunna skilja ut sig som en strategisk brottstyp. Urvalet av de övriga brottstyperna gjordes i den tidigare undersökningen och baserade sig på att brottstyperna antingen enskilt var så pass stora att det var motiverat att titta närmare på dem, eller att de faktiskt föreföll ha ett strategiskt värde (se Brå 2000). En redovisning av vilka lagrum brottstyperna som ingår i undersökningen motsvarar följer i bilaga 2.

Rån, tillgrepp av motorfordon och brott mot allmän verksamhet ger flest återfall

Bland de 15–17-åringar som debuterade som lagförda på 00-talet är andelen högaktivt kriminella högst (18 %) bland dem med rån som ingångsbrott. Även andelen återfallsbrottslingar är högst (37 %). Näst högst andel högaktivt kriminella finns bland dem med tillgrepp av motorfordon som ingångsbrott. Omvänt gäller att andelarna engångs- och tillfällesbrottslingar är lägst bland dem med rån som ingångsbrott och näst lägst bland dem med tillgrepp av motorfordon (se tabell 2). Det brott där andelen högaktivt kriminella är tredje högst är narkotikabrott. Det kan dock noteras att andelen högaktivt kriminella bara är en procentenhet högre bland dem med narkotika som ingångsbrott än bland dem med våld mot allmän verksamhet (övergrepp i rättssak, med mera). Andelen återfallsbrottslingar är däremot sju procentenheter högre bland dem med brott mot allmän verksamhet än bland dem med narkotika som ingångsbrott. Sammantaget får därför brott mot allmän verksamhet sägas vara den av de undersökta brottstyperna där den tredje största andelen individer fortsätter att begå många brott.

Tabell 2. Sannolikheten att 15–17-åringar med ett visst huvudbrott i sin första lagföring kommer att tillhöra gruppen engångs-, tillfälles-, återfalls- respektive högaktivt kriminella, i procent. Tabellen avser personer som lagfördes första gången år 2001–2003. Uppföljningstiden sedan första lagföringen är i snitt 8 år. Observera att talen inom vissa brottskategorier är för små för att göra tabellen könsuppdelad.

Huvudbrott i första lagföringen	Engångsbrottslingar (1 lagf.)	Tillfällesbrottslingar (2–3 lgf.)	Återfallsbrottslingar (4–8 lagf.)	Högaktivt kriminella (9+ lagf.)	Antal individer
Misshandel (inkl. grov)	36 %	32 %	24 %	8 %	2 975
Olaga hot (inkl. grovt)	37 %	31 %	24 %	8 %	377
Sexualbrott (våldtäkt m.m.)	46 %	30 %	20 %	4 %	117
Stöld (inkl. grov)	44 %	28 %	19 %	9 %	2 873
Snatteri	68 %	23 %	7 %	2 %	5 787
Tillgrepp av motorfordon	28 %	29 %	26 %	17 %	900
Rån (inkl. grovt)	19 %	26 %	37 %	18 %	319
Skadegörelse	49 %	31 %	16 %	4 %	1 787
Bedrägeri	48 %	31 %	16 %	5 %	831
Brott mot allmän verksamhet	32 %	28 %	30 %	10 %	418
Trafikbrott (inkl. rattfylleri)	57 %	29 %	11 %	3 %	4 190
Narkotikabrott	36 %	30 %	23 %	11 %	808
Samtliga	51 %	28 %	15 %	6 %	21 256

Bland ungdomar lagförda på 00-talet tycks alltså rån vara det mest strategiska brottet, följt av tillgrepp av motorfordon och där- efter brott mot allmän verksamhet. Att rån rankar sig som ett mer strategiskt brott än tillgrepp av motorfordon är en förändring gentemot resultaten i den förra undersökningen av strategiska brott. Där var, som tidigare nämnts, tillgrepp av motorfordon det mest strategiska brottet (Brå 2000).

Förändringen kan antingen vara ett utslag av att det faktiskt skett en generationsförändring i vilket brott som är det mest strategiska, eller av att de individer som ingår i föreliggande analys är yngre än de som ingick i den förra studien (där ingick alla debutanter födda vissa år, oavsett hur gamla de var när de fick sin första lagföring). Det finns dock flera omständigheter som talar för att det verkligen är fråga om en förändring i vilket som är det mest strategiska brottet bland dem som är födda på 1980- och 1990-talen jämfört med dem som var födda på 1960- och 1970-talen. För det första är andelen högaktivt kriminella högst bland de rånlagförda också för 18–20-åringar som debuterat som lagförda på 00-talet (se tabell B2, Bilaga 5). Skillnaden i andelen högaktivt kriminella bland dem som lagförts för rån gentemot dem som lagförts för tillgrepp av motorfordon är till och med ännu större bland 18–20-åringarna. Rån tycks därmed numera vara det allra mest strategiska brottet inte bara bland de allra yngsta lagförda.

En annan omständighet som talar för att det är fråga om en faktisk förändring, är att även den tidigare undersökningen till stor del rörde personer som debuterat som lagförda i ungdomsåren. Omkring hälften av alla de individer som ingick i den förra studien var 15–20 år när de fick sin ingångslagföring. Mot den bakgrunden vore det konstigt om rån även bland de generationerna av lagförda ungdomar skulle ha varit det mest strategiska brottet. Det borde i så fall ha slagit igenom i analyserna, även om också vuxna debutanter ingick i materialet.

Slutsatsen får alltså dras att de unga som lagförts på 00-talet skiljer sig från dem som lagförts på 1970- och 1980-talen så till vida att rån blivit det mest strategiska brottet. En likhet mellan alla generationerna är dock att även tillgrepp av motorfordon fortfarande är ett av de mest strategiska brotten.

Misshandel alltmer strategiskt, stöld allt mindre

En annan förändring mot tidigare generationer är att misshandel framstår som ett lika strategiskt brott som stöld. Andelen återfallsbrottslingar eller högaktivt kriminella bland 15–17-åringarna på 00-talet är ungefär densamma för dem som haft stöld som för dem som haft misshandel som ingångsbrott. Samma mönster gäller även för 18–20-åringarna (se tabell B2, Bilaga 5). I den tidigare undersökningen av strategiska brott konstaterades däremot att stöld var

ett betydligt mer strategiskt brott än misshandel, inte minst för dem födda på 1960-talet. Det konstaterades samtidigt att misshandel över tid kom att bli ett mer strategiskt brott, så till vida att andelen med misshandel som debutbrott och som hamnade i gruppen högaktivt kriminella var högre för kohorterna födda på 1970- än på 1960-talet. Den utvecklingen tycks alltså ha fortsatt för kohorterna i föreliggande undersökning, som är födda på 1980- och 1990-talen.

Trots att det i dag anmäls och lagförs betydligt fler våldsbrott, förefaller alltså ändå de brotten i högre grad än under tidigare decennier indikera vad man kan kalla en återfalls- eller högaktivt kriminell karriär. Stöld däremot, som minskat kraftigt sett till antalet anmälningar och lagföringar, tycks i stället jämfört med tidigare decennier i lägre grad indikera en längre eller mer intensiv återfallskarriär.

Brott mot allmän verksamhet ett nytt strategiskt brott?

Brott mot allmän verksamhet fanns inte alls med i den tidigare studien. Det är därför svårt att dra slutsatser om huruvida det faktum att brottstypen i föreliggande analys är det tredje mest strategiska brottet speglar en generationsförändring, eller bara är ett utslag av att personerna i föreliggande undersökning generellt är yngre än personerna i den tidigare. Det kan dock konstateras att det bara är bland 15–17-åringarna som brottet i fråga är det tredje mest strategiska. Bland 18–20-åringarna på 00-talet är i stället såväl narkotikabrott som misshandel och stöld mer strategiska än brotten mot allmän verksamhet. Andelen återfallsbrottslingar och högaktivt kriminella bland 18–20-åringarna med narkotika som ingångsbrott var exempelvis 27 procent. Det kan jämföras med 13 procent bland dem som hade brott mot allmän verksamhet som ingångsbrott (se tabell B2, Bilaga 5). Det är alltså särskilt bland de yngsta lagförda som brott mot allmän verksamhet är ett av de mest strategiska brotten.

De gärningar som dominerar bland de unga som lagförts för brott mot allmän verksamhet (alltså enligt BrB 17 kap.) är *våld mot tjänsteman* och *övergrepp i rättssak*. För båda dessa gärningar är andelen återfallsbrottslingar eller högaktivt kriminella hög bland 15–17-åringarna.³ För båda brotten gäller också att andelen återfallsbrottslingar och högaktivt kriminella är tydligt lägre bland 18–20-åringarna än bland 15–17-åringarna.

³ För våld och hot mot tjänsteman uppgår andelen återfalls- respektive kroniska brottslingar till 32 respektive 8 procent bland 15–17-åringarna. Motsvarande för övergrepp i rättssak är 25 respektive 15 procent.

Många högaktivt kriminella har dock andra ingångsbrott än just de strategiska

Att rån, tillgrepp av motorfordon och brott mot allmän verksamhet är de ingångsbrott som starkast predicerar många återfall i brott under ungdomsåren betyder inte nödvändigtvis att de brottstyperna också är de allra vanligaste ingångsbrotten bland dem som återfaller många gånger. Det ger bara större risk för många återfall jämfört med andra typer av ingångsbrott.

En närmare granskning av materialet visar att de enskilt vanligaste typerna av ingångsbrott bland återfallsbrottslingarna och de högaktivt kriminella är stöld respektive misshandel. De brottstyperna svarar exempelvis för 17 respektive 18 procent av de högaktivt kriminellas ingångslagföreningar (se tabell B3, Bilaga 5). Rån och tillgrepp av motorfordon utgör däremot ”bara” 4 respektive 9 procent av alla högaktivt kriminellas ingångsbrott. Att de strategiska brottstyperna står för en relativt liten del av alla ingångslagföreningar hos dem som återfaller många gånger har att göra med att de brottstyperna generellt är ovanliga. Stöld och misshandel är däremot generellt mycket vanliga brott (så kallade vardagsbrott) och utgör därför en stor del av alla ingångslagföreningar, oavsett grupp.

Majoriteten (80–85 %) av alla unga som kommer att tillhöra återfallsbrottslingarna och de högaktivt kriminella har alltså andra ingångsbrott än någon av de tre identifierat strategiska brottstyperna. Det innebär att om de strategiska brotten som ensam indikator på en lång eller intensiv brottskarriär ”missar” man en betydande andel av alla de unga som gör en sådan karriär.

Brottstyper där högaktivt kriminella ofta är gärningspersoner

Ett kompletterande sätt att se vilka brottstyper som starkast indikerar en lång och intensiv brottskarriär bland unga är att identifiera hur stor del av de olika brottstyperna (misshandel, stöld, rån etc.) som registrerats på respektive grupp av gärningspersoner (engångsbrottslingar, tillfällesbrottslingar etc.). Man tittar alltså på hur många av lagföreningarna som respektive grupp ”står för”, oavsett om individerna haft brottet som debutbrott eller inte. Då framgår vilka av brottstyperna som typiskt sett har en engångs- eller tillfällesbrottsling, respektive en återfalls- eller högaktivt kriminell som känd gärningsperson. Att på det sättet titta på vilka brott som starkast indikerar kriminella karriärer oavsett om det handlar om första lagföreningen eller inte, är viktigt mot bakgrund av att de aktuella ungdomarna ofta lagförs för andra än de strategiska brotten i den första lagföreningen. Med andra ord bör hela ungdomsperioden beaktas i analysen av strategiska brott.

I den tidigare undersökningen konstaterades att det brott där de

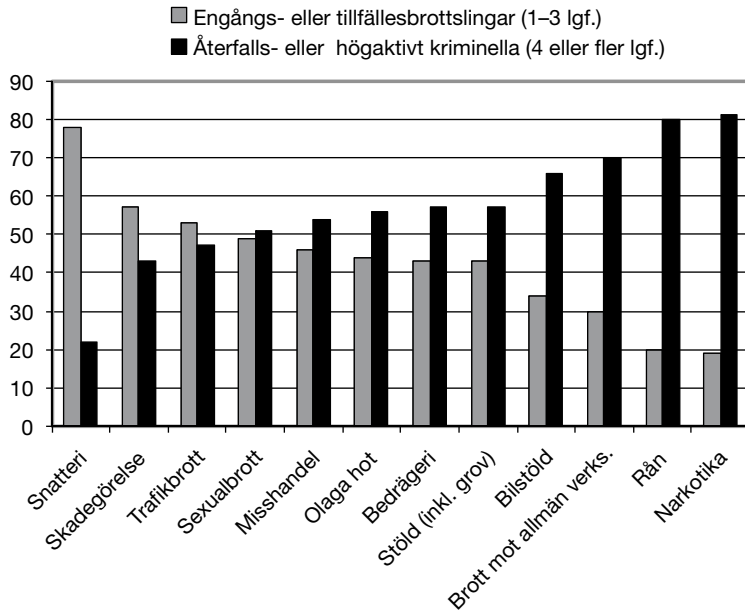
högaktivt kriminella stod för den största andelen av brotten (tre fjärdedelar av alla lagföringar) var tillgrepp av motorfordon. Det brottet benämndes därför ”kronikerbrottet framför andra” (Brå 2000, s. 33). Snatteri, misshandel och skadegörelse var däremot brott där de högaktivt kriminella stod för relativt sett låga andelar av alla lagföringar.

Gärningspersonerna vid rån och narkotikabrott är ofta högaktivt kriminella

Bland 15–17-åringar lagförda på 00-talet är rån och narkotikabrott de brottstyper där de högaktivt kriminella står för störst andelar av alla lagföringar. Omkring 40 procent av alla lagföringar för såväl rån som narkotikabrott var registrerade på den gruppen (se tabell B4, Bilaga 5), trots att gruppen totalt bara består av knappt 5 procent av alla lagförda 15–17-åringar. Andra brottstyper med en relativt stor andel högaktivt kriminella som gärningspersoner (29 respektive 33 %) är brott mot allmän verksamhet samt tillgrepp av motorfordon. I gengäld var mycket låga andelar (3–6 %) av alla lagföringar för rån, narkotikabrott eller hot mot tjänsteman och stat registrerade på engångsbrottslingarna. Då rån och brott mot allmän verksamhet är relativt små brottskategorier antalsmässigt, framstår det alltså som ovanligt att en ung förövare som funnits skyldig till något av dessa brott inte lagförs förr eller senare igen.

Liksom i den förra undersökningen kan konstateras att snatteri och skadegörelse är brott där engångs- eller tillfällesbrottslingarna svarar för de största andelarna brotten. Över hälften av 15–17-åringarnas snatterier är registrerade på engångsbrottslingarna (se tabell B4, Bilaga 5). Brottstyperna trafikbrott, misshandel, olaga hot och bedrägeri utgör en ”mellangrupp” av brott där lagföringarna är relativt jämnt fördelade mellan å ena sidan engångs- och tillfällesbrottslingarna och å andra sidan återfallsbrottslingar och högaktivt kriminella (se figur 2).

Figur 2. Andel (%) lagförda brott åren 2001–2010 inom olika brottstyper, fördelat på grupperna engångs- eller tillfällesbrottslingar respektive återfallsbrottslingar eller högaktivt kriminella. Avser personer som debuterade som lagförda i 15–17-årsåldern åren 2001–2005.

Överlag är det alltså samma brottstyper som indikerar en lång fortsatt brottskarriär när de förekommer som debutbrott som också har höga andelar återfallsbrottslingar och högaktivt kriminella bland dem som lagförs för dessa brott. Undantaget är narkotikabrott där högaktivt kriminella svarar för en stor del av alla brott, men där samtidigt en relativt hög andel av dem som haft brottet som ingångsbrott inte återkommer som lagförda igen. Narkotikabrott är alltså *både* ett typiskt brott bland högaktivt kriminella och ett brott som många engångsbrottslingar kan göra sig skyldiga till.

Samma mönster i vilka som oftast står för brotten gäller också bland de ungdomar som var något äldre när de lagfördes första gången (18–20 år). Återfallsbrottslingar och högaktivt kriminella står för högst andelar av lagföringarna vid rån och narkotikabrott, medan snatteri och skadegörelse är brottstyper där i stället engångs- och tillfällesbrottslingarna står för de allra högsta andelarna av lagföringarna (se tabell B4, Bilaga 5). En skillnad mellan de äldre och de yngre ungdomarna gäller emellertid misshandel och brott mot allmän verksamhet. Bland de äldre registreras de brotten i mindre utsträckning på återfallsbrottslingar och högaktivt kriminella än bland de yngre (jämför tabell B4 med tabell B5, Bilaga 5).

Brotten mot allmän verksamhet (t.ex. i form av övergrepp i rätts-sak) är alltså mer typiska för yngre återfallsbrottslingar och hög-

aktivt kriminella (15–17 år) än de är för samma grupper av äldre ungdomar (18–20 år). Den skillnaden ligger i linje med resultaten i det föregående avsnittet som visade att brott mot allmän verksamhet som ingångsbrott starkare predicerade en fortsatt lång brottskarriär för de yngre än för de äldre ungdomarna.

Rånen är inte ”vardagsbrott” bland de högaktivt kriminella

Rån, narkotikabrott, brott mot allmän verksamhet samt tillgrepp av motorfordon är alltså brottstyper där gärningspersonen ofta är en återfallsbrottsling eller högaktivt kriminell. Det innebär nödvändigtvis inte att de brotten utgör de största delarna av återfallsbrottslingarnas och de högaktivt kriminellas brottslighet totalt sett. Brotten som dessa grupper oftast begår, alltså deras så kallade vardagsbrott, kan vara helt andra.

De brottstyper som totalt sett är vanligast bland återfallsbrottslingarnas och de högaktivt kriminellas lagföringar är (i nämnd ordning): narkotikabrott, trafikbrott, misshandel och stöld (se tabell B6, Bilaga 5). Tillsammans utgör dessa brott över 50 procent av de aktuella gruppernas lagföringar. Av de brott där gärningspersonen typiskt sett är en återfallsbrottsling eller högaktivt kriminell är det således bara narkotikabrotten som utgör en betydande del av dessa gruppers registrerade brottslighet totalt sett. Inget av de andra brotten där gärningspersonen typiskt sett är en återfallsbrottsling eller högaktivt kriminell, alltså rån, tillgrepp av motorfordon och brott mot allmän verksamhet, utgör var för sig mer än 4 procent av återfallsbrottslingarnas eller de högaktivt kriminellas lagföringar. De strategiska brotten tycks därmed inte vara vardagsbrott bland dessa grupper, åtminstone inte när det gäller den brottslighet de lagförs för.

Är ungdomarna specialiserade mot vissa brottstyper?

Både svenska och utländska studier av kriminella karriärer har visat att det är ovanligt att gärningspersonerna helt specialiserar sig på en särskild brottstyp (Brå 2000, Piquero m.fl. 2007). Ju högre antal brott man begår, desto fler olika typer av brott tycks man i allmänhet också begå. Särskilt i fråga om våldsbrott förefaller det ovanligt med specialister. Brittiska och amerikanska studier har dock funnit att det åtminstone i fråga om bedrägeri, narkotikabrott och sexualbrott finns tendenser till specialisering, det vill säga det finns grupper av gärningspersoner som upprepat begår något av dessa brott men inte några andra brott (Blumstein m.fl. 1988, Farabee m.fl. 2001).

Frågan om specialisering är relevant när det gäller de identifierat strategiska brottstyperna bland unga i Sverige på 00-talet. Är det exempelvis samma ungdomar som begår rån och tillgrepp av motorfordon? Vetskap om detta är viktigt inför kommande kapitel när vi närmare ska beskriva de unga som begår de strategiska brotten samt diskutera hur kunskapen ska kunna användas i det brottsförebyggande arbetet.

Ovanligt med specialisering mot en särskild brottsyp

Det tycks överlag ovanligt att ungdomarna i det aktuella materialet håller sig till en och samma brottstyp i de fall de återkommande begår brott. De som lagförts flera gånger under 00-talet har i stället allra oftast också lagförts för flera olika brottstyper under uppföljningstiden (i snitt 7 år). De högaktivt kriminella har i genomsnitt lagförts för sex av de olika typerna av huvudbrott som materialet delats upp på (misshandel, olaga hot, sexualbrott osv.). Återfallsbrottslingarna har i genomsnitt lagförts för fyra olika brottstyper och tillfällesbrottslingarna för två olika typer. Bara en ytterst liten del av återfallsbrottslingarna och de högaktivt kriminella har under den studerade perioden bara haft en typ av huvudbrott i sina lagföringar (se tabell 3). I de få fall sådana ”specialister“ förekommer handlar det oftast om att de återkommande lagförts för narkotikabrott. Att däremot som återfallsbrottsling eller högaktivt kriminell bara ha lagförts för något av de strategiska brotten rån, tillgrepp av motorfordon eller brott mot allmän verksamhet förekommer inte alls i materialet.

Tabell 3. Antal och andel (%) engångs-, tillfälles-, återfallsbrottslingar samt högaktivt kriminella bland de 15–17-åringar som lagfördes första gången år 2001–2005, uppdelat på antal olika typer av huvudbrott de haft i sina lagföringar 2001–2010.

Antal brottstyper (huvudbrott) i lagföringar 2001–2010	Engångsbrottslingar (1 lagf.)	Tillfällesbrottslingar (2–3 lagf.)	Återfallsbrottslingar (4–8 lagf.)	Högaktivt kriminella (9+ lagf.)
1	25 048 (100 %)	2 186 (18 %)	90 (1 %)	1 (0 %)
2	-	7 762 (63 %)	918 (15 %)	31 (2 %)
3	-	2 362 (19 %)	2 066 (33 %)	132 (7 %)
4	-	-	1 934 (31 %)	287 (14 %)
5-8	-	-	1 352 (20 %)	1 497 (75 %)
9 eller fler	-	-	-	58 (12 %)
Summa	25 048 (51 %)	12 310 (100 %)	6 279 (100 %)	2 006 (100 %)

Det är anmärkningsvärt att det även bland tillfällesbrottslingarna är betydligt vanligare att ha lagförts för två olika brott under karriären än bara ett och samma. Denna grupp har typiskt sett bara två lagföringar på sig, vanligen inom en tidsrymd av två år eller mindre.⁴ Ändå har alltså de allra flesta lagförts för två olika typer av huvudbrott vid sina olika lagföringstillfällen. Det visar att de flesta som under ungdomsåren återkommande begår brott i betydligt högre grad är generalister än specialister när det gäller valet av brottstyper.

Rån hänger oftare ihop med narkotika och misshandel än med tillgrepp av motorfordon

Vilka brottstyper är det då som ”hänger ihop” med varandra? Det kan undersökas genom att titta på hur stora andelar av de ungdomar som lagförts för en viss brottstyp som också lagförts för en viss annan. Hur många av alla som lagförts för exempelvis rån har också lagförts för tillgrepp av motorfordon?

Det är relativt ovanligt att de strategiska brotten sinsemellan förekommer i en och samma persons olika lagföringar. Av alla dem som lagförts för tillgrepp av motorfordon hade exempelvis ”bara” 17 procent också lagförts för rån under den studerade perioden (se tabell B7, Bilaga 5). De brott som unga lagförda för tillgrepp av motorfordon oftast också lagförts för var i stället stöld, narkotika och trafikbrott (se tabell 4). De brott som unga lagförda för rån ofast också hade lagförts för var narkotika och misshandel. Samma mönster gällde dem som lagförts för brott mot allmän verksamhet. Det kan också noteras att brott mot allmän verksamhet tycks ha en starkare koppling till rån än till tillgrepp av motorfordon. Av de rånlagförda hade 26 procent lagförts också för brott mot allmän verksamhet. Motsvarande bland dem som lagförts för tillgrepp av motorfordon var 19 procent (se tabell B7, Bilaga 5).

Tabell 4. De tre brottstyper som flest unga (15–17 år) som lagförts för de strategiska brotten rån, tillgrepp av motorfordon respektive våld mot stat och tjänsteman haft som huvudbrott vid ett eller fler andra lagföringstillfällen 2001–2010. Andelen (%) av de rånlagförda etc., som lagförts för respektive brott (narkotikabrott etc.) redovisas i parentes. Tabellen avser unga som lagförts för minst två olika brottstyper under sin karriär.

Unga lagförda för:		
Rån	Tillgrepp av motorfordon	Brott mot allmän verksamhet
Oftast också lagförda för:	Oftast också lagförda för:	Oftast också lagförda för:
1. Narkotikabrott (56 %)	1. Stöld (46 %)	1. Misshandel (48 %)
2. Misshandel (49 %)	2. Narkotikabrott (45 %)	2. Narkotikabrott (42 %)
3. Trafikbrott (34 %)	3. Trafikbrott (44 %)	3. Stöld (36 %)

⁴ Av de tillfällesbrottslingar 15–17 år som lagfördes första gången år 2001, hade närmare två tredjedelar (59 %) nya lagföringar under perioden 2001–2002.

Det tycks alltså vara delvis olika populationer som lagförs för tillgrepp av motorfordon respektive för de andra strategiska brotten rån och brott mot allmän verksamhet. Tillgrepp av motorfordon hänger i högre grad ihop med andra stöldbrott, medan brotten rån och brott mot allmän verksamhet i högre grad hänger ihop med misshandel och med varandra.

Varför finns det en uppdelning?

Att det råder en uppdelning mellan å ena sidan dem som begår rån och brott mot allmän verksamhet och å andra sidan dem som begår tillgrepp av motorfordon kan ha flera förklaringar. För det första kan brottens primära syften eller motiv skilja sig åt. Vid rån är motivet i första hand att direkt eller indirekt tillgodogöra sig pengar, medan det vid fordonsbrott i första hand rör sig om att tillskansa sig tillfälliga transportmöjligheter. Vid brott mot allmän verksamhet (våld och hot mot tjänsteman, våldsamt motstånd och övergrepp i rättssak) är det huvudsakliga motivet att undandra sig regel- och rättsskipning. En annan skillnad utgörs av brottsoffren vid de olika brotten. Vid rån och de i materialet aktuella brotten mot allmän verksamhet finns det ett konkret och fysiskt närvarande brottsoffer. Vid rån väljer man vanligen ut ett i vissa avseenden "lovande" brottsoffer medan det vid brott mot allmän verksamhet snarare rör sig om en reaktiv handling mot myndighetsutövande eller frivilliga representanter för regel- eller rättsordningen. Vid såväl rån som brott mot allmän verksamhet är också riskerna större, eftersom ett närvarande brottsoffer kan identifiera gärningspersonen. Vid tillgrepp av motorfordon är brottsoffret vanligen inte närvarande och här är därför risken för identifiering lägre, liksom risken för konflikt och våld.⁵

Sett på detta sätt kan strategiska våldsbrott innebära en karriärutveckling som i vissa avseenden skiljer dessa gärningspersoner från dem som begränsar sig till fordonsbrott. Kapaciteten att begå strategiska våldsbrott kan med andra ord kräva en högre grad av känslomässig rationalisering och tankemässig underbyggnad i form av moraliskt neutraliserande rättfärdiganden, exempelvis utifrån ett "vi- och dom"-tänkande, vilket kan introduceras, underhållas och utvecklas i ett kriminellt umgänge (Lien 2005, Forkby 2008).

Storstads- respektive landsortsbrott

Ytterligare en möjlig förklaring till att det oftast inte verkar vara samma ungdomar som begår rån som begår tillgrepp av motorfordon, kan vara att rånerna i högre grad än tillgreppen av motorfordon är ett storstadsfenomen. Ungdomarna från storstadsregionerna som gör kriminell karriär kan helt enkelt vara mer benägna att utföra rån (bland annat kanske genom att större anonymitet och

⁵ I det studerade materialet förekommer endast ett fall av så kallat "bilrån", där gärningspersonen konfronterar bilägaren och tilltvingar sig nyckel och bil.

fler småbutiker ger fler brottstillfällen), medan de från mer landsbygdspräglade regioner kan ha bättre förutsättningar att tillgripa motorfordon (bland annat kanske genom att en äldre bilpark och en allmänt större teknisk kunskap om motorfordon). En närmare granskning av materialet ger stöd för en sådan tolkning. Av de unga som haft rån som ingångsbrott hade närmare fyra femtedelar (78 %) förövat brotten i något av de tre storstadslänen Stockholm, Skåne län eller Västra Götaland. Motsvarande för dem med tillgrepp av motorfordon som ingångsbrott var något mindre än hälften (47 %). Unga som inleder sina kriminella karriärer med rån tycks alltså i betydligt högre utsträckning vara storstadsungdomar, jämfört med dem som inleder karriärerna med tillgrepp av motorfordon. Bland de senare tycks i stället relativt många komma från områden utanför storstadslänen.

Sammanfattande kommentar

Rån, tillgrepp av motorfordon, samt brott mot allmän verksamhet är de ingångsbrott bland 15–17-åringar på 00-talet som starkast predicerar en fortsatt brottskarriär. Analyserna visar också att dessa brottstyper, oavsett om de är ingångsbrott eller inte, typiskt sett har en ung gärningsperson som har återfallit eller kommer att återfalla i brott många gånger. Rån, tillgrepp av motorfordon och brott mot allmän verksamhet är alltså inte bara så kallade strategiska brottstyper bland unga på 00-talet, utan de är också de brottstyper där de unga gärningspersonerna oftast finns i grupperna återfalls- eller högaktivt kriminella oberoende om det handlar om ingångsbrott eller inte.

Det innebär att man i en närmare beskrivning av vilka som begår de strategiska brottstyperna och hamnar i lång och intensiv brottskarriär inte nödvändigtvis behöver studera bara de unga som haft de strategiska brottstyperna som ingångsbrott. Det viktiga är att studera unga som över huvud taget lagförts för brottstyperna ifråga när de varit i åldern 15–17 år. Sannolikt handlar det ju då oavsett om det är ingångslagföringar eller inte om unga som är inne i eller är på väg in i kriminella karriärer, särskilt om de dömts till någorlunda ingripande påföljder. I kommande kapitel beskrivs därför vilka unga som begår strategiska brottstyper genom en närmare analys av 15–17-åringar som dömts för brottstyperna i fråga och fått påföljderna ungdomstjänst, ungdomsvård eller sluten ungdomsvård, oberoende av om det handlar om ingångslagföringar eller inte.

Ungdomar som dömts för strategiska brottstyper

Baserat på resultaten i det föregående kapitlet framkom att rån, tillgrepp av motorfordon och brott mot allmän verksamhet (främst våld och hot mot tjänsteman, våldsamt motstånd samt övergrepp i rätts sak) utgör strategiska brott bland unga på 00-talet. Lagföringsstatistiken innehåller emellertid få uppgifter om gärningspersonerna utöver ålder och kön. Vilka är de personer som mellan 15 och 17 års ålder dömdes för rån, tillgrepp av motorfordon samt brott mot allmän verksamhet? Skiljer de sig från ungdomar som dömdes för andra brott, och i så fall hur? Det är de huvudsakliga frågorna som ska besvaras i detta kapitel.

Redovisningen sker utifrån ett av Brå sedan tidigare insamlat material bestående av ett urval domar med tillhörande yttranden avseende ungdomar (15–17 år) som under år 2008 dömdes till ungdomstjänst och ungdomsvård. För att även inrymma ungdomar som dömts för allvarligare brott har härutöver samtliga domar med tillhörande yttranden samlats in gällande dömda till slutet ungdomsvård under samma år (se Metod, bilaga 1). Sammantaget omfattar materialet 385 dömda ungdomar.⁶

Resultaten följer ur en analys av ungdomar dömda till mer eller mindre ingripande påföljder. Att gå igenom och jämföra livsvillkoren bland dessa ungdomar är relevant ur ett förebyggande perspektiv, eftersom det kan belysa i vilken mån ungdomar som dömts för

⁶ Skälet till överrepresentationen av domar till slutet ungdomsvård är att påföljden är ovanlig, och målet har varit att få ett så rikt material som möjligt. Överrepresentation gäller i detta material proportionerligt även ungdomar dömda för icke strategiska brott. För båda grupperna gäller också att mindre ingripande rättsliga reaktioner såsom böter, strafföreläggande och åtalsunderlåtelse inte alls ingår i materialet. För såväl dem som dömdes för strategiska brottstyper som dem som dömdes för andra brott gäller alltså att materialet har en överrepresentation av dömda till de mest ingripande påföljderna. Det innebär att problembilden för båda grupperna sannolikt är något tyngre än vad den generellt är för unga dömda för de aktuella brotten. Urvalsförfarandet torde däremot inte påverka själva jämförelserna mellan de båda grupperna.

strategiska brott skiljer sig från ungdomar som begått andra brott.

I ett första steg redovisas uppgifter som går att utläsa från de insamlade domarna. Därefter följer en genomgång av den information som återfinns i socialtjänstens yttranden. I vissa analyser omnämns båda källorna samtidigt för att ge en mer fullständig bild.

Det studerade materialet är begränsat, såväl i antal ungdomar som i tidsmässigt avseende (domar och yttranden avser endast år 2008). Materialet redovisas i kvantitativ form för överskådlighe- tens skull, men läsaren bör vara medveten om att resultaten baseras på låga absoluta tal, och de kan inte ses som statistiskt säkerställda. De pekar dock på en rad mer eller mindre tydliga skillnader mellan ungdomar som dömts för strategiska brottstyper och andra dömda ungdomar. Resultaten visar, som helhet, att ungdomar som dömdes för strategiska brottstyper har haft ett sämre utgångsläge inför såväl tonåren som vuxenlivet än andra kriminellt belastade ungdomar i åldrarna 15–17 år. Störst skillnader mellan dömda framkommer i detta material gällande umgänge, skolgång samt tidigare kändedom hos socialtjänsten.

Fler brott i domen än bland övriga dömda ungdomar

Bland samtliga dömda ungdomar i materialet utgörs 87 procent av pojkar. Då det gäller enbart de strategiska brottstyperna är andelen pojkar ännu större (se tabell 5). Av de 87 ungdomar i materialet som dömdes för åtminstone ett strategiskt brott var 84 pojkar (97 %). Två flickor dömdes för brott mot allmän verksamhet och en flicka för motorfordonsbrott. I enstaka domar förekommer även flickor som medåtalade, men de har då inte åtalats för någon av de strategiska brottstyperna utan för andra brott.

Vid det första brottstillfälle som domen avser var den genomsnittliga åldern bland de ungdomar som dömdes för strategiska brottstyper 15 år och 11 månader. Övriga dömda ungdomar var i genomsnitt 15 år och 9 månader vid det första brottstillfället i domen.

Bland de ungdomar som dömdes för strategiska brottstyper förekommer ett högre antal brottstillfällen i den aktuella domen än för övriga ungdomar, närmare dubbelt så många (i genomsnitt 4,5 respektive 2,4 tillfällen⁷). Detta är att förvänta, eftersom de strategiska brotten i det tidigare kapitlet har identifierats just i kraft av att ungdomar som begår dessa brott återfaller i högre grad än andra ungdomar.

⁷ I detta avsnitt redovisas endast fullbordade brott.

Tabell 5. Uppgifter om kön, ålder och brottsomständigheter i samtliga 385 domar och yttranden.

	Dömda för strategiska brott (n=87)	Dömda för övriga brott (n=298)
Andelen dömda pojkar (%)	97	84
Medelåldern	15 år 11 mån	15 år 9 mån
Brottsfall i domen (antal)	4,5	2,4
Medåtalade (snitt)	1,9	1,1
Domar innehållande		
Vuxna medåtalade	38	19
Endast ungdomar	40	32
Ensam åtalad	22	49
Brottstyp vid första brottsmisstanke (före domsbrott) (%)		
Vanligast brottstyp	Våld (32)	Våld (24)
Näst vanligast brottstyp	Stöld (25)	Stöld (16)
Tredje vanligast brottstyp	Skadegörelse (10)	Skadegörelse (9)
Strategiska brottstyper i första brottsmisstankar (före domsbrott) (%)		
Tillgrepp av motorfordon	6	3
Rån	6	2
Brott mot allmän verksamhet	0	0

Oftare medåtalade vid strategiska brottstyper

Ungdomarna som dömdes för strategiska brottstyper åtalades oftare än andra ungdomar tillsammans med andra (se tabell 5, samt tabell B8, Bilaga 5). Det genomsnittliga antalet medåtalade i de fall där strategiska brottstyper ingick i domen var 1,9, vilket kan jämföras med 1,1 när domen gäller övriga brott. De strategiska brottstyperna begås med andra ord oftare i grupp. En ytterligare skillnad tycks vara att andelen vuxna medåtalade är högre i samband med strategiska brottstyper. Av tabell 5 framgår att vuxna medåtalade ingår i 38 procent av domar gällande strategiska brottstyper men enbart i 19 procent av övriga domar (se även tabell B8, Bilaga 5).

Ungdomar som dömdes för strategiska brottstyper har oftare kriminellt belastade kamrater och de tenderar att dömas för flera brott än ungdomar som dömdes för andra brott. Dessa ungdomar har således varit mer brottsaktiva och även mer brottsaktiva tillsammans med andra, inklusive vuxna.

Att det kriminella umgänget ofta rör sig om kamrater framgår av socialtjänstens yttranden. Mer än 9 av 10 ungdomar som döm-

des för strategiska brottstyper uppges enligt socialtjänsten, föräldrar, ungdomarna själva eller andra referenter ha kamrater med ett ogynnsamt inflytande. Andelen ungdomar som uppges ha ett ogynnsamt umgänge är hög även bland dem som inte dömdes för strategiska brottstyper, om än inte lika hög. I övriga dömda ungdomars yttranden förekommer uppgifter om ett ogynnsamt inflytande från kamrater i tre fjärdedelar av fallen.

Anledningarna till dessa resultat kan vara flera. I fråga om rån är det vanligt att man åtalas i grupp. Rån, i synnerhet butiks- och bankrån, begås också ofta med vapen, och tillgången till vapen kan underlättas av vuxna kontakter. Då det gäller personbilstölder kan sådana brott underlättas av att en medgärningsperson har körkort, eller åtminstone i någon mån kan köra bil, vilket talar för att det kan vara vanligare med vuxna medåtalade. I fråga om brott mot allmän verksamhet är det mindre uppenbart varför de oftare begås tillsammans med äldre. En möjlig förklaring kan vara att övergrepp i rättssak ofta begås i anslutning till andra brott och att gärningspersonerna ofta i huvudsak är desamma.

Inga skillnader i brottstyper i de tidigaste brottsmisstankarna

Totalt 191 av de studerade ungdomarna hade misstänkts för brott redan före den här aktuella domen. Bland de ungdomar som dömdes för strategiska brottstyper hade två tredjedelar misstänkts för brott tidigare (här inkluderas även brottsmisstankar efter 15 års ålder). Bland övriga dömda ungdomar hade knappt hälften misstänkts för brott före de som ingick i domen.

Analysen visar dock inte på några samband mellan brottstyperna i de tidigaste brottsmisstankarna och huruvida den aktuella domen gäller strategiska brottstyper eller inte. I de 191 fall (yttranden samt domar)⁸ med uppgifter om tidigare brottsmisstankar visar det sig de första brottsmisstankarna gällande så gott som samtliga ungdomar bestod i våld, stöld och/eller skadegörelse – oavsett om den aktuella domen innehåller strategiska brottstyper eller ej.⁹ Analysen visar också vissa brott är mycket ovanliga i de första brottsmisstankarna. Brott mot allmän verksamhet förekommer inte i något fall som första brottsmisstänke. Andra ovanliga brottstyper är bedräglighetsbrott¹⁰, trafikbrott och sexualbrott (redovisas ej i tabell). Dessa resultat pekar därför mot att strategiska brottstyper är

⁸ Uppgifter om tidigare brottsmisstankar förekommit eller ej saknas i 45 yttranden.

⁹ I kategorin våldsbrott ingår här, utöver misshandel, även mord, dråp, vållande till annans död, fridskränkingsbrott, olaga hot samt ofredande. I kategorin stöldbrott ingår, förutom stöld, även snatteri. I kategorin skadegörelse ingår även mordbrand.

¹⁰ I kategorin bedräglighetsbrott ingår här bedrägeri, utpressning, häleri, förfalskningsbrott, menedsbrott samt brott mot smuglingslagen.

mycket ovanliga i de första brottsmisstankarna och att dessa brott vanligen uppträder i ett något senare skede. Rån och tillgrepp av motorfordon förekommer i de första brottsmisstankarna endast i sex procent av de yttranden som avser ungdomar som senare dömdes för de strategiska brottstyperna.

Brå har även beräknat den genomsnittliga åldern bland ungdomarna vid den första brottsmisstanken. Här ingår även brottsmisstankar som kan ha registrerats efter 15 års ålder, men samtidigt före de brott som ligger till grund för domen. Denna beräkning visar att ungdomarna som dömdes för strategiska brottstyper var i genomsnitt 14 år och 3 månader vid den första brottsmisstanken. Motsvarande ålder bland övriga dömda ungdomar var 14 år och 7 månader.

Sammanfattningsvis kan det vara värdefullt ur ett brottsförebyggande perspektiv att konstatera att de specifika brott en ungdom begår i mycket unga år inte kan tas som en intäkt för en utveckling i den ena eller andra riktningen. Det är snarare så att man bör göra en helhetsbedömning där man bland annat beaktar vid vilken ålder vissa brott först misstänks ha begåtts och med vilken frekvens.

Oftare kända av socialtjänsten före 15 års ålder

I detta och de följande avsnitten redovisas livsomständigheter utifrån de yttranden som skrivits i samband med domarna. Här ingår, inledningsvis, uppgifter om tidigare aktualiseringar av ungdomarna till socialtjänsten för eget beteende.¹¹ Anledningen till en aktualisering till socialtjänsten behöver inte alltid vara brott, även om det är en vanlig anledning. Man kan också aktualiseras på grund av andra problembeteenden, exempelvis i skolan eller i hemmet.

Som framgår av tabell 6 är aktualiseringar för eget beteende generellt sett vanligare bland dem som dömdes för strategiska brottstyper (se även tabell B9, Bilaga 5). I mer än hälften (52 %) av yttranden gällande dömda för strategiska brottstyper var den unge känd hos socialtjänsten före den aktuella domen. Motsvarande andel bland dömda för andra än strategiska brottstyper är 37 procent.

En granskning av vilka som gjorde den anmälan som resulterade i en aktualisering till socialtjänsten före 15 års ålder (vilket framgår i 163 yttranden) visar att aktualiseringar via polisen är vanligast, både bland dem som senare dömdes för strategiska brottstyper och övriga dömda (omkring hälften). En beräkning av den genomsnittliga åldern vid den första aktualiseringen för eget beteende före 15 års ålder visar att de ungdomar som senare dömdes för strategiska

¹¹ Med "eget beteende" avses missförhållanden med anknytning till den unges eget beteende, till skillnad från missförhållanden i hemmiljön (se SOSFS 1997:15 Tillämpning av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga).

brottstyper i genomsnitt var 13 år och 10 månader gamla. Ungdomarna som dömdes för icke-strategiska brottstyper var i genomsnitt 14 år.

Tabell 6. Uppgifter om livsomständigheter i 385 yttranden. Procent.

	Dömda för strategiska brott (n=87)	Dömda för övriga brott (n=298)
Känd av socialtjänst (före 15 år)	52	37
Ej konventionell skolgång	61	38
Skolk	54	38
Familjeförhållanden*		
Boende med båda föräldrar	31	39
Problematiske föräldrakontakt	47	33
Problemtungda/avlidna föräldrar	23	23
Ej organiserad fritid	60	54
Diagnosticerad funktionsnedsättning	23	16
Alkohol- eller drogproblem	41	37

* Här avses endast biologiska föräldrar.

Särskilda skolsvårigheter

Skolgången är ett av de områden i yttrandena där det finns relativt god information (355 yttranden). I den analys som redovisas här har Brå delat in uppgifter om skol- och undervisningsformer i två kategorier. Med ”konventionell” skolgång avses att det i yttrandet framgår att ungdomen går i skolan vid tiden för de aktuella brotten och att inga särskilda skolåtgärder har vidtagits. Med ”ej konventionell” skolgång avses ungdomar vars undervisning har avbrutits eller individanpassats, exempelvis genom grundsärskola eller särskilt gymnasium, resursklass eller enskild undervisning.

Av tabell 6 framgår påtagliga skillnader bland dem som dömdes för de strategiska brottstyperna och dem som dömdes för andra brott (se även tabell B11, Bilaga 5). För ungdomar dömda för strategiska brottstyper var icke konventionell skolgång aktuell i hela 61 procent av yttrandena, medan detsamma gäller enbart 38 procent av dömda för andra brott. Som jämförelse kan nämnas att andelen niondeklass elever med stödundervisning¹² i landet som helhet enligt uppgifter från SCB utgör en dryg tiondel av samtliga elever i denna årskull.

¹² Med "stödundervisning" avses enligt SCB att en elev haft någon av stödformerna "anpassad studiegång", "särskild undervisningsgrupp" eller "specialundervisning på annat sätt" (www.scb.se). Här ingår ej elever i särskola. Andelen elever som går i grundsärskola och gymnasiesärskola utgör 1–2 procent av samtliga elever enligt uppgifter från Skolverket.

Svårigheter i skolan framgår även på andra sätt i socialtjänstens yttranden. Uppgifter om skolk är vanligt bland samtliga dömda ungdomar i det studerade materialet. Uppgifter om skolk förekommer i 160 yttranden (drygt 40 procent av samtliga yttranden) med innebörden att ungdomar skolkat i en sådan omfattning att det uppfattats som ett problem av föräldrar, skola eller socialtjänst.¹³ Bland dömda för strategiska brottstyper förekommer uppgifter om skolk i lite drygt hälften av fallen. Motsvarande andel bland övriga dömda ungdomar är en dryg tredjedel.

Ungdomar dömda för strategiska brottstyper förefaller alltså ha haft särskilda svårigheter att tillgodogöra sig sakkunskaper och/eller de sociala färdigheter som krävs för en anpassning till skolans krav.

Komplicerade föräldrarelationer

I den redovisning som följer kommer olika aspekter av familjeförhållandena att belysas: boendeförhållanden (boende med båda föräldrarna eller ej), kvaliteten av kontakten mellan ungdomen och föräldrarna samt uppgifter om biologiska föräldrar med problemtyngd (långvarig fysisk eller psykisk ohälsa, egen kriminalitet eller missbruk) eller avlidna föräldrar. Det är viktigt att här vara medveten om att dessa uppgifter är resultatet av vad som bedömdes som relevant då yttrandet skrevs och att de i vissa avseenden är osystematiska.¹⁴

Den familjeomständighet som särskiljer ungdomarna som dömdes för strategiska brottstyper jämfört med övriga dömda ungdomar är kontakten med de biologiska föräldrarna. Bland dömda för strategiska brottstyper framgår uppgifter om en obefintlig, sporadisk eller dålig kontakt i närmare hälften av yttrandena. Motsvarande andel bland övriga dömda ungdomar är en tredjedel. En närmare analys visar att nedsatt kontakt dubbelt så ofta rör fadern.

Boende med båda de biologiska föräldrarna är något mindre vanligt bland dömda för strategiska brottstyper men skillnaden är relativt liten (31 % respektive 39 %). Här kan också nämnas att uppgifter om separationer och skilsmässor är något mera ovanliga bland ungdomar dömda för strategiska brottstyper (58 %) jämfört med övriga dömda ungdomar (två tredjedelar).¹⁵ En förklaring till dessa resultat kan vara att en något högre andel bland dömda för strategiska brottstyper bodde utanför hemmet vid tiden för brotten.

¹³ I åtta yttranden angavs att skolk *inte* förekommit.

¹⁴ Då uppgifter saknas går det inte att avgöra om frånvaron av en uppgift betyder att en viss omständighet inte var för handen, om socialtjänsten saknade uppgifter eller bedömde omständigheten som oviktig. Exempel på sådana omständigheter kan vara om föräldrarna arbetar eller inte, om föräldrar har allvarigare hälsoproblem eller bär på egen kriminalitet.

¹⁵ Enligt uppgifter från SCB var det cirka 45 procent av landets familjer som hade åtminstone ett barn i åldrarna 13–17 år där vårdnadshavaren räknas som antingen ensamstående eller ingick i en ombildad familj år 2008.

Problemtyngd, vanligen i form av uppgifter om långvarig fysisk eller psykisk ohälsa, egen kriminalitet eller missbruk hos de biologiska föräldrarna, sammanhänger inte med en förhöjd förekomst av strategiska brottstyper bland ungdomarna. Problemtyngda föräldrar förekommer i en knapp fjärdedel av yttrandena, oavsett om ungdomarna dömdes för strategiska brottstyper eller ej.

Omständigheter som kan antas försvåra eller innebära en förlust av kontakt mellan ungdomarna och föräldrarna är av olika slag. I vissa fall har kontakten förlorats helt till följd av att en förälder avlidit. Kontakten med föräldrarna kan också gå förlorad, eller åtminstone försvåras, av att föräldrarna separerat och kontakten med den ena föräldern är sporadisk, att ungdomen placerats utanför hemmet eller övergivits av föräldrarna. Det kan också röra sig om mera allvarliga fall av en dålig kontakt, där polisanmälningar mellan ungdomar och föräldrar förekommit eller att parterna uppger att de inte längre kan eller vill bo tillsammans. Det förekommer exempelvis att den vårdande föräldern ansöker hos socialtjänsten om att ungdomen ska flyttas ut ur hemmet, eller att ungdomen vägrar bo hos en förälder. Kontakten kan också präglas av en konflikt som antingen pågått så länge eller bedöms så allvarlig att socialtjänsten observerar detta i yttrandet.

I detta sammanhang kan det nämnas att en närmare analys av förhållandet mellan en nedsatt föräldrakontakt och uppgifter om ”dåligt umgänge” i yttrandena tyder på ett samband. Det är något vanligare (6 procentenheter) att ungdomar med en nedsatt föräldrakontakt uppges ha ett dåligt umgänge, liksom att det är något ovanligare (10 procentenheter) att de har ett oproblematiskt umgänge.¹⁶

Frånvaro av organiserad fritid

Uppgifter om fritidsaktiviteter och fritidsintressen vid tiden för de brott ungdomarna dömdes för förekommer i de allra flesta yttrandena (334 av 385 yttrandena). Med organiserad fritid eller intressen avses här en fritid som rymmer en aktivitet som kan antas resultera i legalt gångbara sociala eller individuella resurser eller förmågor. Exempel på sådana aktiviteter är dans, musik, fotboll och ”meka” med moped.¹⁷

¹⁶ Bland ungdomar med en nedsatt föräldrakontakt uppges 44 procent ha ett helt eller delvis dåligt umgänge. Bland övriga ungdomar är det en dryg tredjedel (37 %). Samtidigt är det vanligare i yttrandena utan uppgifter om en nedsatt föräldrakontakt att ungdomen *inte* bedöms ha ett dåligt umgänge (15 %) jämfört med övriga ungdomar där detta gäller endast en tjugondel (5 %).

¹⁷ Uppgifter om att ungdomar ”sitter vid datorn” har inte betraktats som en fritidsaktivitet eller fritidsintresse, eftersom det ofta består i att man antingen umgås med kamrater eller spelar datorspel. Däremot har det i enstaka fall medräknats som ett fritidsintresse då ungdomen använt dator för att skapa musik eller texter till musik.

Av yttrandena framgår att drygt hälften av samtliga dömda ungdomar inte ägnade sig åt sådana fritidsaktiviteter eller intressen. Frånvaro av organiserade fritidsaktiviteter var något vanligare bland dömda för strategiska brottstyper, men skillnaden är relativt liten (60 % respektive 54 %).

Funktionsnedsättningar

I yttrandena förekommer en lång rad problembeskrivningar som baseras på antingen socialtjänstens egna observationer eller observationer som gjorts av skol- eller behandlingspersonal eller ungdomarnas föräldrar. Exempel på sådana observationer är ”bristfällig inlevelseförmåga”, ”svårigheter i socialt samspel”, ”oförmåga att se konsekvenser av sitt handlande”, ”utagerande”, ”aggressivitet vid gränssättning”, ”läs- och skrivsvårigheter”, ”impulsivitet”, ”dåligt psykiskt mående” samt ”möjlig adhd-problematik”. I den analys som Brå har gjort har emellertid endast diagnosticerade eller uttryckligen vårdbehandlade funktionsnedsättningar medräknats.¹⁸

De kvalificerade funktionsnedsättningar som beskrivs i yttrandena består ofta av neuropsykiatriska funktionsnedsättningar som debuterar i barndomen, främst autism, Aspergers syndrom, adhd, Tourettes syndrom samt begåvningshandikapp (Stockholms läns landsting 2005, s. 11).¹⁹ Dessa funktionsnedsättningar kopplas till beteendemönster och beteendeutveckling och betraktas vanligtvis som en del av en problematik, exempelvis i form av nedsatt uppmärksamhet, impuls kontroll, reglering av aktivitetsnivå, socialt samspel, inläring och minne, som också inneburit att ungdomarna dömdes för brott.

Brå:s analys visar att cirka en fjärdedel av ungdomarna som dömdes för strategiska brottstyper uppgavs behandlas eller ha diagnosticerats ha funktionsnedsättningar. Andelen bland övriga dömda ungdomar är något lägre (16 %). Att andelen ungdomar som uppges ha kvalificerade funktionsnedsättningar är relativt hög kan delvis hänga samman med att materialet innehåller ett stort antal ungdomar som dömts vårdpåföljder.

Med tanke på materialets begränsade storlek (68 yttranden med uppgifter om diagnosticerade eller på annat sätt behandlade funktionsnedsättningar) och den marginella skillnaden mellan de två grupperna är det vanskligt att dra slutsatser om huruvida funktionsnedsättningar är vanligare bland dem som dömdes för strategiska brottstyper. Med tanke på ungdomarnas ålder kan det heller

¹⁸ I yttrandematerialet förekommer även uppgifter om depression, bipolärt syndrom, trotssyndrom, utvecklingsstörning samt uppförandestörning.

¹⁹ Uppgifter om rörelsehinder, syn- och hörselskador förekommer inte i något yttrande på ett sätt som låter förstå att de har haft betydelse för den ogynnsamma utvecklingen.

inte uteslutas att en senare uppföljning²⁰ skulle kunna innebära förändringar i andelen ungdomar med funktionsnedsättningar i endera eller båda grupper (dömda för strategiska brottstyper respektive övriga dömda ungdomar).

Alkohol- och drogproblematik

I likhet med vissa familjerelaterade livsomständigheter framkommer inte några påtagliga skillnader mellan ungdomar dömda för strategiska brottstyper och övriga dömda ungdomar i fråga om alkohol- och drogmisbruk. Med alkoholproblem avses att det i yttrandet framgår att socialtjänsten inhämtat uppgifter om att ungdomen påvisat en riskfylld alkoholkonsumtion. Med drogproblem avses att ungdomen vid åtminstone två tillfällen använt sig av narkotiska preparat enligt yttrandet.

Utifrån uppgifter om alkohol- och/eller drogproblem i 355 av de totalt 385 yttrandena framgår att förekomsten av alkohol- och drogproblem generellt sett är hög, cirka 40 procent, bland de dömda ungdomarna, oavsett om de dömdes för strategiska brottstyper eller andra brott.

Att andelen ungdomar med dessa problem är hög bland såväl dömda för strategiska brottstyper som övriga ungdomar bör ses i ljuset av att materialet innehåller en stor andel ungdomar med vårdpåföljder.

Sammanfattning av livs- och brottsomständigheter per strategisk brottstyp

I detta avsnitt följer en sammanställning av livsomständigheter som redovisats ovan utifrån socialtjänstens yttranden utifrån de olika strategiska brottstyperna: rån, brott mot allmän verksamhet (BAV) samt tillgrepp av motorfordon (TM). I jämförelsen ingår även ungdomar som dömdes för andra brott.

Sammanställningen ovan visar på relativt stora likheter mellan å ena sidan dem som dömdes för strategiska brottstyper och å andra sidan övriga ungdomar. Av tabell 7 framgår att de båda umgängesfaktorerna, medåtalade samt vuxna medåtalade, skolgång samt tidigare aktualisering till socialtjänsten visar på de tydligaste skillnaderna mellan ungdomar som dömdes för strategiska brottstyper och övriga ungdomar i det studerade materialet. Men det förekommer också tecken på avvikelser från det generella mönstret.

²⁰ Exempelvis i samband med utredningar inom barn- och ungdomspsykiatri, placering på utredningshem eller i samband med en vårdpåföljd.

Tabell 7. Livs- och brottsomständigheter avseende dömda för strategiska brottstyper samt ungdomar dömda för övriga brott. Andel dömda ungdomar per brottstyp. Procent.

Omständigheter vid brotten	Dömda Rån (n=40)	Dömda BAV* (n=21)	Dömda TM** (n=36)	Övriga dömda (n=298)
3 eller fler åtalade i domen	55	52	53	24
Vuxen medåtalad i domen	40	43	39	19
Ej konventionell skolgång	55	48	67	35
Känd av socialtjänst före 15 år	53	57	53	37
Problematisk föräldrakontakt	38	52	50	33
Diagn. funktionsnedsättning	28	29	25	23
Alkohol- eller drogproblem	33	48	36	35
Ej org. fritidsaktivitet/intresse	56	61	64	54
Problemtygda/avlidna föräldrar	33	19	17	28

* Brott mot allmän verksamhet

** Tillgrepp av motorfordon

Förekomst av alkohol- och drogproblem är något vanligare bland dömda för brott mot allmän verksamhet. Detta kan hänga samman med domar avseende våldsamt motstånd och våld och hot mot tjänsteman i samband med ingripanden av myndighetspersonal.

Vidare framgår att en problematisk föräldrakontakt inte är lika framträdande bland de ungdomar som dömdes för rån jämfört med de ungdomar som dömdes för brott mot allmän verksamhet och tillgrepp av motorfordon. Anledningen till detta är mindre uppenbar och kan inte besvaras inom ramen för det material som studerats här.

Detta gäller även den tredje avvikelser från mönstret, nämligen att andelen ungdomar med problemtygda eller avlidna föräldrar är lägre bland dömda för brott mot allmän ordning och tillgrepp av motorfordon jämfört med både dömda för rån och dömda för icke-strategiska brottstyper.

Att dessa skillnader uppstår kan vara en följd av att de strategiska brottstyperna i en inte obetydlig utsträckning begås av delvis olika typer av ungdomar, vilket framgick i det föregående kapitlet. Men det kan samtidigt inte uteslutas att dessa avvikelser också i någon mån är en slumpmässig effekt till följd av att urvalsgrupperna är små (21 respektive 36 ungdomar).

Problemtyngd främst bland vårddömda

Analysen av livs- och brottsomständigheterna i det studerade urvalet domar och tillhörande yttranden har visat att det förekommer skillnader på flera punkter mellan de ungdomar som dömdes för strategiska brottstyper och övriga dömda ungdomar. Skillnaderna återfinns främst i umgänget (graden av medåtalade och särskilt vuxna medåtalade), skolgången och i graden av tidigare aktualiseringar till socialtjänsten för eget beteende.

De redovisade skillnaderna i dessa livs- och brottsomständigheter är mer framträdande bland ungdomar dömda till de två vårdpåföljderna (ungdomsvård och sluten ungdomsvård) och mindre framträdande bland ungdomar dömda till ungdomstjänst. Då det gäller umgänget är förekomsten av medåtalade och vuxna medåtalade mer framträdande bland dömda till sluten ungdomsvård (se tabeller B8 och B9, Bilaga 5). Detta kan åtminstone delvis hänga samman med att rån ofta begås tillsammans med andra och att våld i samband med detta kan föranleda en strängare påföljd.

I fråga om skolgång framgår att den högre andelen ungdomar med en problematisk skolgång bland dömda för strategiska brottstyper återfinns bland vårddömda (se tabell B10, Bilaga 5). Bland ungdomar dömda till ungdomstjänst är andelen med en icke konventionell skolgång densamma oavsett om de dömdes för strategiska brottstyper eller andra brott. Det förhöjda vårdbehovet som påföljderna återspeglar kan antas visa sig även i en nedsatt prestations- eller samarbetsförmåga i skolmiljön.

I fråga om den större andelen ungdomar aktualiserade hos socialtjänsten före 15 års ålder bland dömda för strategiska brottstyper återfinns även denna bland dömda till endera av de två vårdpåföljderna (se tabell B11, Bilaga 5). Detta hänger sannolikt samman med att ungdomar med tidigare beteendeproblem utgör en större andel bland dömda till vårdpåföljderna och att det samtidigt är vanligare bland dömda till ungdomstjänst att de dömdes för enstaka brott.

Sammantaget visar detta att ungdomar som dömts för strategiska brottstyper har en allvarigare problemtyngd och pekar därmed mot ett mer uttalat vårdbehov än bland andra dömda ungdomar.

Insatser för särskilt återfallsbenägna ungdomar

Denna rapport har visat att rån och tillgrepp av motorfordon fortfarande under 00-talet utgör strategiska brott bland unga och därmed indikerar en förhöjd risk för en fortsatt kriminell karriär in i vuxen ålder. Samtidigt visar rapporten att brott mot allmän verksamhet (hot och våld mot tjänsteman, övergrepp i rättssak) signalerar fortsatt intensiv brottslighet. I detta avsnitt diskuteras hur man kan arbeta med brottsaktiva ungdomar, dels eftersom det kan innebära att ett mindre antal personer utsätts för brott, dels för att förhindra att unga människor fortsätter i en kriminell karriär. Detta kan göras på många olika sätt, och det är därför viktigt att inledningsvis skaffa sig en god bild av de ungdomar som löper en förhöjd risk att göra en kriminell karriär.

Nedan följer en sammanställning av omständigheter som i det studerade materialet oftare gäller ungdomar som dömts för strategiska brottstyper än övriga dömda ungdomar:

- kriminellt umgänge, däribland med äldre personer
- anpassningssvårigheter i skolan i form av lägre prestations- och/eller samarbetsförmåga samt skolk
- aktualisering till socialtjänsten för eget beteende före 15 års ålder.

Utöver detta förekommer även andra omständigheter som dessa ungdomar i större utsträckning delar med övriga dömda ungdomar: svag kontakt med endera eller båda de biologiska föräldrarna, neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, alkohol- och/eller drogproblematik, avsaknad av organiserad fritidsaktivitet eller fritidsintresse och föräldrarelaterade problem.

De omständigheter som undersökts här och som sammanhänger med strategiska brottstyper är huvudsakligen förändringsbara och knutna till ungdomarna. Umgänge, beteendeproblem och skolgång är omständigheter som kan förändras och som på ett mer direkt

sätt är knutna till individens beteende i sig. Utöver dessa omständigheter konstaterar Brå, utifrån materialet som helhet, att dessa ungdomar många gånger, om än inte alltid, har växt upp under socio-ekonomiskt ansträngda förhållanden. Dessa förhållanden kan sammanhånga med ensamstående, arbetslösa eller på annat sätt resurssvaga föräldrar och de ökande materiella behov som kan uppstå i tonåren (se även Ungdomsstyrelsen 2011). Trångbudda lägenheter omnämns eller antyds i många yttranden, liksom svårigheter att hålla uppsyn över ungdomarnas aktiviteter under olika tider på dygnet, exempelvis till följd av sjukdom och skift- eller dubbelarbete. Något tillspetsat rör det sig många gånger om ungdomar som i hög utsträckning ”klarar sig själva” och som gör det tillsammans med andra ungdomar i en liknande situation.

Dessa umgängen behöver inte nödvändigtvis bestå i hierarkiskt organiserade ”gång” med territoriella anspråk och symboler för grupptillhörighet, vilket ibland har gjorts gällande i tidigare forskning. Av gärningsbeskrivningarna och yttrandena verkar det snarare handla om

Konstellationer i gränslandet mellan kamratgrupper och etablerat kriminella grupper. Det finns en identifikation med och fascination för de äldre som är mer avancerade i kriminellt hänseende, men ungdomarna har inte själva ännu hunnit utveckla en kriminell identitet. Grupperingarna saknar ofta en mer strikt organisering och medlemmarna relaterar inte sinsemellan så hierarkiskt som de mer kända vuxna kriminella grupperingarna. (Forkby 2008, s. 29)

Denna beskrivning stämmer till stora delar in på den bild som framträder i domarna och tillhörande yttranden. Det förefaller samtidigt inte helt ovanligt att en kriminell identitet har utvecklats i sådan grad att intensiva insatser kan komma att krävas för att bryta invanda tanke-, beteende- och umgängesmönster. Det förekommer också uttalanden i yttranden som tyder på att det ibland finns förväntningar och krav på ungdomarna från umgänget – och att det av olika anledningar upplevs viktigt att uppfylla dessa krav.

Umgänge kan hänga samman inte bara med en försvagad föräldraanknytning, höjd brottsaktivitet, allvarliga brottstyper och riskabla alkohol- och drogvvanor, utan även med en låg grad av skol Anpassning. Dessa ungdomar utmärker sig i unga år genom att de begår norm- och regelbrott i skolan, underpresterar eller på annat sätt försvårar för sig själva och sin omgivning. Detta sammanfaller ofta med omfattande skolk och särskilda åtgärder från skolans sida. I praktiken innebär detta att ungdomarna på olika sätt och av olika anledningar utesluts från stora delar av det umgänge och kunskapsinhämtande som är tillgängligt för andra ungdomar.

Sammantaget har en rad olika arenor för umgänge, kunskap och nätverksresurser fallit bort: *hem*, *skola* och *organiserade fritidsak-*

tiviteter. Det är mot denna bakgrund inte helt förvånande att ungdomar som döms för strategiska brottstyper i större utsträckning har ett kriminellt umgänge och att de oftare begår brott tillsammans med vuxna. Att de oftare begår brott tillsammans med vuxna innebär också att de kan tillgodogöra sig olika resurser från vuxna som andra kriminellt belastade ungdomar inte har tillgång till, samtidigt som de just av denna anledning också har större möjligheter att initiera yngre och jämnåriga kamrater till att begå och bistå i allvarligare brott.

Av dessa skäl kan det vara värdefullt ur ett förebyggande perspektiv att identifiera vilka behov som dessa umgängen fyller hos de särskilt återfallsbenägna ungdomar som begår strategiska brott. Det ter sig under alla omständigheter rimligt att anta att betydelsen av umgänget blir större mot bakgrund av faktiska eller upplevda sammanbrott i eller avsaknad av arenor som familj, skola och organiserade fritidsaktiviteter och intressen. Det kan ge ett incitament att lyckas hos de kamrater man har och på så sätt uppnå det som man vanligen söker i en karriär: materiell försörjning, bekräftelse av sin duglighet och inflytande nog för att kunna påverka sin livssituation (Pyrooz och Decker 2011).

Därmed alltså inte sagt att andra omständigheter är betydelselösa. Forskning visar att enskilda riskfaktorer var för sig har mindre betydelse. Det är i stället kombinationen av flera ogynnsamma omständigheter över tid som i första hand ökar risken för en ogynnsam utveckling. Brå har utifrån en tidigare publicerad forskningsgenomgång på detta område (2001, se även Socialstyrelsen 2005, s. 125) konstaterat:

Samtidigt finns det ofta en förrädisk, men kanske mycket mänsklig, strävan att söka enkelheten – den enskilda ”grundbulten” till kriminell utveckling. Någon sådan enskild ”grundbult” – biologisk, psykologisk eller social – står dock knappast att finna. [...] Merparten forskning visar att barn som karaktäriseras av någon enstaka riskfaktor trots detta ofta utvecklas på ett gynnsamt sätt, men också att tidigare riskfaktorer av olika slag tenderar att hänga ihop och öka över tid. I första hand är det ansamlingen av flera riskfaktorer, och särskilt en multiproblematisk situation som består över tid, som kan förknippas med en ogynnsam utveckling, inte enstaka psykosociala svårigheter eller problem under en kortare period.

Ett stort antal riskfaktorer innebär samtidigt färre styrkor att bygga en förändring med och kring. Bland de omständigheter som anses påverkbara, och som enligt Socialstyrelsens bedömning (2008) utgör både risk- och skyddsfaktorer, ingår familjen (exempelvis föräldraförmåga och interaktionsmönster), kamratumgänge (negativt respektive positivt) och skolanpassning (anknytning och prestationer).

ner). I den utsträckning som en av dessa omständigheter utgör en risk för ungdomen utgör den rimligen inte längre en skyddsfaktor (men kan stärkas och vändas till en skyddsfaktor).

Härutöver ska det sägas att närvaron av ett större antal riskfaktorer inte med nödvändighet utesluter en förekomst av skyddsfaktorer eller att alla ungdomar med ett flertal riskfaktorer med nödvändighet inleder längre brottskarriärer. Individuella kompetenser som god fysisk hälsa, känslomässig stabilitet, social och intellektuell kapacitet samt hög psykisk energi kan innebära tillräckligt skydd (Stattin 2002, Socialstyrelsen 2008).

Till bilden av risk- och skyddsfaktorer kan också läggas ytterligare två och delvis sammanhängande omständigheter som kan påverka såväl utvecklingen som brytandet av en ogynnsam utveckling: normer och bindningar till grövre brottslighet.

Lien (2005) har påvisat en normaliseringsprocess som kan uppstå i unga kriminella umgängen. Genom moraliskt neutraliserande uppdelningar, exempelvis i form av ett ”vi-och-dom”-tänkande, kan tankar och känslor som uppstår i samband med brott (stoltset men även skam och rädsla) rättfärdiga brott som begåtts men också underlätta för personerna att begå nya brott. Attityder och värderingar som legitimerar brott kan introduceras, men också underhållas och utvecklas i ett kriminellt umgänge. I den mån som kriminellt aktiva ungdomar ingår i kriminellt normerande umgängen kan detta därför skapa ett motstånd mot insatser som syftar till att de unga ska acceptera att det som de gjort är brottsligt och även i en allmän moralisk mening oacceptabelt.

Det förekommer i materialet domar där ungdomar begått och dömts för allvarliga och planerade vålds- och tillgreppsbrott tillsammans med vuxna kriminella med tillgång till tyngre vapen. Ungdomarna är i dessa fall snarast att betrakta som välfungerande i den meningen att de framstår som så pass företagsamma och pålitliga att vuxna kriminella ser dem som intressanta att använda i grövre brottslighet. Det innebär också att det i vissa fall kan krävas särskilda åtgärder för att motivera ungdomar att bryta sig loss från det kriminella sammanhanget eftersom de har kunskap om andras kriminalitet. Sådana bindningar kan därför innebära en risk för att själva utsättas för brott, exempelvis övergrepp i rättssak, utpressning, hot och misshandel. Ungdomarna kan också själva ha begått så många eller så allvarliga brott att de inte vågar kontakta polisen.

Sammantaget innebär detta att ungdomar i kriminella umgängen kan hamna i en svårlöst situation mellan två kraftfulla norm- och regelsystem.

Forskning om och erfarenheter av förebyggande insatser

Olika insatser kan fungera olika väl beroende på de omständigheter som präglar enskilda ungdomars livssituation och målsättning. En första, grov indelning i olika insatser består i att särskilja mellan universell, selektiv och indikerad prevention²¹ (se Ferrer-Wreder m.fl. 2005).

Med *universell prevention* avses insatser som riktas till samtliga i en viss population, utan att särskilja mellan hög- och lågriskgrupper. Här är målsättningen i första hand att stärka en positiv utveckling för så många som möjligt. Insatser av typen *selektiv prevention* riktar sig däremot mot undergrupper som uppvisar en känd riskfaktor. I denna typ av insatser står alltså en viss grupp individer i fokus i kraft av att de har en känd riskfaktor gemensam. Målsättningen med selektiva insatser är att förhindra en ogynnsam utveckling inom denna grupp. *Indikerad prevention* är, till sist, insatser som riktar sig till enskilda personer i syfte att vända en ogynnsam utveckling (Forkby 2008).

Universella insatser för att förebygga brott bland unga sker på många olika sätt, mer eller mindre direkt. Exempel på universell prevention är lagstiftning, socialtjänstens särskilda ansvar för barn och unga samt upplysning, exempelvis projektet Våga Vittna. Universell prevention kan också ske situationellt, exempelvis i form av elektroniska rattlås för att förhindra biltillgrepp (se Brå 2008) samt gällande rån och andra våldsbrott exempelvis i form av belysning, läs, larm, kameraövervakning eller bevakning (se exempelvis Brå 2011b).

Påföljderna ungdomstjänst, ungdomsvård och slutna ungdomsvård utgör exempel på selektiv prevention (se Bilaga 3 angående Brå:s utvärdering av ungdomstjänst och ungdomsvård). Beslut om sådana rättsliga insatser baseras på en bedömning av hur allvarlig brottsligheten är och i vad mån gärningspersonerna har ett särskilt vårdbehov eller ej. Dessa bedömningar ligger till grund för en gruppering av unga gärningspersoner utifrån ett i huvudsak rättsligt riskperspektiv. Insatserna kombineras inte sällan med insatser som socialtjänsten rekommenderar och i många fall ansvarar för. Exempel på sådana insatser är påverkansprogram, samtalskontakt med socialtjänsten, placeringar enligt socialtjänstlagen och lagen om vård av unga, drogtest, familjeinsats, kontaktperson/-familj, samtalskontakt utanför socialtjänsten samt kvalificerad kontaktperson (se Brå 2011a). Sådana indikerade insatser kan riktas till enskilda individer som bedöms ha en ogynnsam utveckling utifrån en individuell bedömning.

²¹ I fråga om särskilt återfallsbenägna ungdomar är möjligen termen "intervention" bättre lämpad än "prevention".

I fråga om särskilt återfallsbenägna ungdomar är det den fortsatta brottsligheten i form av livsstil och identitet hos en särskild grupp ungdomar som ska förebyggas, snarare än specifika brotts typer. Sett på detta sätt utgör strategiska brott ett sätt att urskilja enskilda individer som löper en förhöjd risk att fortsätta att begå en rad olika typer av brott över lång tid. Det är också så att strategiska brott begås av ungdomar som per definition kännetecknas av att de fortsätter att begå brott, även efter ett flertal lagföringar i vilka såväl selektiva som lättare indikerade insatser ingår. Ungdomar som begår strategiska brott kan därför oftare antas vara mindre påverkbara av universella och selektiva insatser än andra ungdomar.

I de följande avsnitten redovisas forskning om olika metoder som riktar sig till enskilda individer för att i första hand vända en ogynnsam utveckling bland unga med tyngre brottsbelastning. Insatserna syftar alltså inte till att förebygga enskilda brottstyper, utan till att påverka ungdomarnas incitament att begå brott. Ett skäl till att betona denna typ av insatser är att de brottsaktiva ungdomar som är särskilt återfallsbenägna ofta är ”generalister”; de utmärks av att de begår en rad olika brottstyper. Ett ytterligare och näraliggande skäl till att betona individinriktade insatser, snarare än att förebygga enskilda brottstyper, är att ett försvarande av specifika brottstyper inte nödvändigtvis påverkar gärningspersonernas brottsaktivitet (Brå 2000). Ett försvarande av en viss brottstyp kan snarare förväntas leda till en överflyttning till en angränsande brottstyp där riskerna uppfattas som mindre och/eller vinsterna som större. Detta innebär att man snarare påverkar strukturen än omfattningen av den totala brottsligheten.

Metaanalyser visar att det går att förebygga återfall bland unga

Under senare år har en rad metaanalyser genomförts internationellt och i Sverige gällande effektiviteten i insatser riktade till unga som riskerar att begå eller har begått brott. Här redovisas de huvudsakliga slutsatserna från ett par av dem.

År 2010 publicerade Brå en metaanalys genomförd av internationella forskare (Brå 2010b).²² Slutsatserna i rapporten var att behandlingsinsatser på institutioner för brottsaktiva och/eller våldsamma ungdomar har en viss effekt på återfallen. Andelen behandlade ungdomar som återföll är i genomsnitt knappt 10 procent lägre än bland kontrollgrupperna. Den typ av insatser som uppvisade den största effekten jämfört med kontrollgrupper var insatser som innehöll både kognitiva och beteendeförändrande in-

²² I metaanalysen ingick 23 studier från USA, 4 från Storbritannien samt ytterligare 4 från Kanada.

slag, exempelvis i form av sociala färdigheter, aggressionskontroll, kritiskt och kreativt tänkande (här var återfallsfrekvensen närmare 20 procent lägre än bland kontrollgrupperna).²³ Insatser som endast innehöll beteendeförändrande inslag eller endast utbildningsinslag visar på minst effekter på återfall. Analysen visade vidare att multimodala insatser, det vill säga som innehåller flera åtgärder med olika problemfokus inom ramen för en koordinerad insats, visar på större effekter än fristående insatser som riktades till enskilda ungdomar eller till grupper av ungdomar som satts samman utifrån vissa gemensamma egenskaper.

Av Lipsey och Wilsons (1998) metaanalys framgår liknande resultat (huvudsakligen amerikanska studier²⁴). Den genomsnittliga återfallsfrekvensen bland ungdomar som fått någon form av insats var drygt 10 procent lägre än den genomsnittliga återfallsfrekvensen bland obehandlade kontrollgrupper. Lipsey och Wilson konstaterar också att det förekommer relativt stora skillnader mellan olika insatser. Den typ av insats avseende tungt belastade eller våldsbrottsbelastade ungdomar som med störst säkerhet är effektivast då man lägger samman institutionsplacerade och ej institutionsplacerade ungdomar är social färdighetsträning ("Interpersonal skills"). För denna typ av insats är återfallsfrekvensen cirka 20 procent lägre jämfört med kontrollgrupperna. Studien visar också att individuell rådgivning ("Individual counselling") och beteendepåverkansprogram ("Behavioral programs") är mer effektivt för icke institutionsplacerade ungdomar samt att familjehem ("Teaching family home") är mer effektivt för institutionsplacerade ungdomar. Insatser som sker i form av styrda grupper ("Guided group") och grupprådgivning ("Group counselling") har visat på motstridiga men huvudsakligen positiva resultat. Övervakning och avskräckningsfokuserade insatser kan däremot innebära en förhöjd grad av återfall. Med några undantag menar forskarna att merparten av insatserna kan vara lika effektiva såväl inom som utanför institutionsplaceringar.

I en metaanalys avseende endast europeiska studier²⁵ har det framkommit att störst effekter avseende återfall har uppnåtts med program som innehåller både kognitions- och beteendepåverkan (Redondo m.fl. 1997). Vid denna typ av insatser är andelen återfall

²³ De typer av insatser som jämfördes var: "Behavioral" (här avses "avinläring" av inlärd beteenden och inlärande av nya), "Cognitive" (här ingår påverkan av tanke-, attityd- och impuls kontroll), "Cognitive-Behavioral" (här ingår kognitiva, sociala och emotionella färdigheter för att stärka kontakter inom familj, i arbetslivet eller andra sociala sammanhang), "Education" (här avses kurser, skolaktiviteter samt läsmaterial) "Non-behavioral/cognitive" (här avses psykodynamisk individuallterapi och rådgivning). Se Brå, 2010.

²⁴ I analysen ingick 200 studier, främst från USA (180), Storbritannien (10) och Kanada (8).

²⁵ Här ingick studier från Storbritannien (26), Spanien (13), Holland (9), Tyskland (4), Sverige (4) och Israel (1).

27 procent lägre än bland kontrollgrupperna. Här framgår också att effekterna på återfall är som störst avseende personer som begått brott mot person medan effekterna på personer som begått egendomsbrott eller begått alkohol- eller narkotikarelaterade brott är lägre. Författarna konstaterar också att forskning om återfall bland ungdomar visat att straff i sig är mindre effektivt än insatser som på olika sätt försöker ge brottsbelastade ungdomar verktyg att bryta ett kriminellt beteendemönster (Redondo m.fl. 1997, Wilson och Mason 2010).

Andershed m.fl. (2010) konstaterar i sin uppdaterade genomgång av metaanalyser *Ungdomar som begår brott. Vilka insatser fungerar?* att insatser som innehåller en terapeutisk grundidé med innebörden att förändra såväl kognitioner (tankesätt) som beteende är mer effektiva än påföljder som saknar detta innehåll, exempelvis övervakning och avskräckande insatser. Författarna bedömer också att det inte råder några skillnader i effekter mellan insatser som sker i olika behandlingskontexter (öppenvård, dygnsvård, under övervakning eller villkorad frigivning) samt att insatser kan fungera lika väl oavsett om de är korta eller längre. Man menar att det viktiga är att insatserna är väl anpassade efter principerna om risk, behov och responsivitet. Det framgår vidare av forskningsgenomgången att det kan vara kontraproduktivt att ge insatser under förhållanden där många tungt belastade ungdomar eller ungdomar som löper hög risk för återfall har samlats.

Rapporten redovisar också att familjebaserade och kbt-baserade metoder är mer effektiva än ordinarie insatser inom socialtjänsten i samband med påföljden ungdomsvård. Det saknas samtidigt kunskap om effekten av insatsen ungdomstjänst. Effekter av insatserna särskilt kvalificerad kontaktperson och medling är små.

Brå har i rapporten *Orsaker till brott bland unga och metoder för att motverka kriminell utveckling* (Brå 2009) inventerat och sammanfattat kunskapsläget. Slutsatsen är att insatser som innehåller följande delar visar på bättre effekt än andra insatser: a) en terapeutisk grundidé som syftar till att ändra unga lagöverträdarens beteenden och tankesätt, b) utgår från risk-, behovs- och responsivitetsprinciperna, c) innehåller en kognitiv komponent förknippad med påvisad förbättring av specifika färdigheter, d) engagerar familjen och minskar riskfaktorer förknippade med familjen och e) insatser som fokuserar på ett flertal riskfaktorer i olika sociala miljöer (multimodalitet).

Risk, behov och mottaglighet

Mot bakgrund av att återfallsbenägna ungdomar är olika individer med olika bakgrunder, värderingar och förutsättningar är det naturligt att insatserna behöver anpassas. Inte minst av den enkla anledningen att det inte är alla som begår ett strategiskt brott som fortsätter in i en kriminell karriär. Att man har begått eller dömts för ett strategiskt brott innebär ”endast” en förhöjd risk för en kri-

minell karriär. Det kan alltså finnas omständigheter i de enskilda fallen som innebär ett tillräckligt starkt skydd för att förhindra en sådan utveckling.

Det kan därför vara lämpligt att närma sig frågor om insatser med hjälp av de generella principerna om risk, behov och responsivitet (Andrews och Dowden 2006, Lösel 2010). Dessa principer innebär i korthet att man på olika sätt anpassar insatser efter de ungdomar som de ska riktas till.

Med *riskprincipen* avses att insatsens intensitet, längd eller mängd behöver anpassas till graden av allvar i den ogynnsamma utveckling som den enskilde ungdomen befinner sig i. Ett exempel på en lågintensiv insats är möten med kontaktperson en gång i veckan, medan slutna ungdomsvård är ett exempel på en högintensiv insats på så sätt att den pågår dygnet runt. Intensiva insatser bör begränsas till högriskungdomar, medan lågriskungdomar bör ges lågintensiva insatser eller i vissa fall inga insatser alls (Socialstyrelsen 2008).

Med *behovsprincipen* menas att insatsen ska innehålla inslag som har dokumenterad effekt på förändringsbara behov eller problem som det kriminella beteendet är ett uttryck för, exempelvis missbruk, antisociala attityder eller svag problemlösningsförmåga (Bonta 2002, Wilson och Mason 2009).

Responsivitetsprincipen säger att den form av påverkan som insatsen använder behöver anpassas efter ungdomens förmåga och sätt att förstå innebörden av det som insatsen avser att förmedla. Exempel på olika påverkansformer är gruppsamtal, individuella samtal, texter, praktiska övningar, studiebesök och teckenekonomi²⁶.

Dessa överväganden är generella, såväl vid val av insats som vid tillämpningen av insatser. Inför en summering av lämpliga brottsförebyggande strategier kan det, utöver de resultat och resonemang som utvecklats i rapporten, vara värdefullt att till sist hänvisa till praktiska erfarenheter som gjorts inom ramen för projektet Ung och Trygg i Göteborg.

Erfarenheter från Ung och Trygg i Göteborg

I slutrapporten av utvärderingen av projektet Ung och Trygg i Göteborg²⁷, *Gängrelaterat ungdomsarbete*, redovisas ett antal observationer med betydelse för insatser med kopplingar till gängrelate-

²⁶ Teckenekonomi bygger på en överenskommelse mellan den unge och personal där önskvärda beteenden ges poäng. Dessa poäng kan den unge sedan växla in mot exempelvis aktiviteter, pengar eller andra förmåner (www.sis.se).

²⁷ Ung och Trygg i Göteborg är ett brottsförebyggande samarbete som startade hösten 2004 och som har kommit att omfatta hela Göteborgs stad samt grannkommunen Mölndal. I samarbetet ingår, utöver kommuner och kommunförvaltningar, även åklagarmyndigheten i Göteborg samt Polismyndigheten i Västra Götaland.

rad brottslighet bland unga (Forkby 2008).²⁸ Utgångspunkten här är att föra unga människor ut ur ett socialt sammanhang där kriminalitet är en umgängesform och i färd att utvecklas till en identitet.

Ge rimliga alternativ

Benägenheten att lämna ett socialt sammanhang är beroende av vilka alternativ som ungdomen ser. Interventioner bör därför enligt Forkby innehålla konkreta möjligheter för andra livsstilar, andra grupper att tillhöra och andra kulturer att ansluta sig till. Det arbetet kan också inkludera lokala ungdomsledare som med kunskap och pondus kan medverka till att etablera tydliga strukturer och ramverk av normer och värderingar.

Arbeta multimodalt och kontinuerligt över tid

Benägenheten att förändra umgänge och levnadssätt står också i relation till risk- och skyddsfaktorer. I det individuella arbetet bör fokus vara att reducera riskfaktorernas antal och stärka de skyddande faktorerna. Ett helhetstänkande på individnivå bör enligt Forkby utgå från kunskap om hur dessa faktorer ser ut i det enskilda fallet och i dennes umgängeskrets för att sedan på ett konsekvent och genomtänkt sätt rikta och koordinera olika insatser över tid i form av ett kontinuerligt nätverksarbete. Arbetet kan behöva innefatta och kräva samordning av såväl professionella interventioner som ideella aktörer och insatser. Interventioner måste riktas både mot det som bidrar till att en individ har svårt att finna en plats i konventionella sammanhang och mot de attraherande alternativ som det kriminella umgänget erbjuder. Det vill säga, insatser bör riktas både mot ”push- och pull-faktorer”.

Viktigt att bottna i individen och dennes umgänge

Arbetet kan enligt Forkby inte begränsas till arbete på individnivå, utan måste ske utifrån en konkret förståelse även av den gruppkonstellation som den enskilda ungdomen befinner sig i. Detta ligger till grund för svaret på frågan om arbetet ska ske med gruppen som sådan eller om den bör splittras och i så fall hur. Stöd till individerna kan behöva kompletteras med riktade insatser mot gänget.

Viktigt att förstå hur umgänget kan underlätta kriminellt beteende

Det är enligt Forkby viktigt att insatsen bidrar till att upptäcka *om* och *hur* umgänget bidragit till att tränga undan grundläggande empatiska drag hos den unge och att se vilka konsekvenser detta har

²⁸ Med ungdomsgrupper avses här den typ av sociala sammanslutningar som beskrivits tidigare i detta avsnitt, det vill säga ungdoms- eller gatugång med viss varaktighet, identitet och där kriminella aktiviteter ingår. De ska alltså inte likställas med etablerade och hierarkiskt uppbyggda sammanslutningar, föreningar eller nätverk av vuxna yrkeskriminella.

haft. Denna process kan ses som en slags normaliseringsprocess både inom umgänget och hos den enskilda ungdomen där icke konventionella handlingar och känslor över tid blir mer och mer accepterade och integrerade.

Det är enligt Forkby också viktigt att vara medveten om att allvarliga brottshandlingar kan motverka rehabilitering. Anledningen till detta är de neutraliserande kognitiva och emotionella försvar som byggts upp för att skydda gärningspersonen mot innebörden och konsekvenserna av de handlingar som begåtts. Dessa försvar innebär också ett hinder i acceptandet av att man skadat och kränkt brottsoffren. Det är därför viktigt att ungdomarna ges möjlighet att ta ansvar för sina handlingar i en hanterbar takt. Detta innebär också att insatsens längd kan behöva variera.

Reflektioner kring insatser utifrån rapportens resultat

I det följande presenteras ett antal reflektioner kring förebyggande av kriminella karriärer. Dessa utgår från de resultat som redovisats i rapporten som helhet. Särskilt viktiga resultat i detta sammanhang är att unga som begår strategiska brott utmärks av den högsta risken för återfallsbrottslighet, en bred brottsrepertoar, en hög grad av kriminellt umgänge samt sämre tillgång till arenor för färdighetsutveckling (familj, skola och legalt organiserade fritidsaktiviteter).

Reflektionerna redovisas utifrån de tidigare beskrivna principerna om risk, behov och responsivitet.

- *Riskprincipen.* Insatserna bör ha en hög grad av intensitet eftersom ungdomarna har en hög återfallsbenägenhet. En hög grad av intensitet bör också innefatta en betydande kontroll av umgänget.
- *Behovsprincipen.* Insatserna bör omfatta och integrera flera områden i ungdomarnas liv: föräldrars samarbets- och problemlösningskapacitet, egna skolprestationer och förutsättningar för samarbete med och anknytning till jämnåriga och vuxna. Kännetecknande är även ett kriminellt umgänge och avsaknad av organiserade fritidsaktiviteter och intressen. Det finns också skäl att inkludera kompetens och beredskap för ungdomarnas alkohol- och drogmissbruk samt redskap för problem- och konfliktlösning.
- *Responsivitetsprincipen.* Det är viktigt att man utöver identifieringen av problemområden också tillhandahåller såväl begripliga som mer attraktiva alternativ på de områden där behov identifierats. Det finns därför behov av ett inledande och fortgående motivationsarbete, även mot bakgrund av den särskilda risken för återfall och bindningar till kriminella umgängen. Förutsätt-

ningarna för motivationsarbete, liksom insatsernas framgång, kan antas variera mellan ungdomar som själva har börjat ifrågasätta sin livssituation och ungdomar som inte gjort detta. Anpassningen i tid av insatser kan därför ha betydelse för deras effekt. Motivationsarbetet kan också underlättas av att alternativ till en kriminell livsstil gestaltas och förmedlas av personer som ungdomarna kan identifiera sig med och därmed knyta an till. Insatsernas utformning kan behöva ta hänsyn till neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.

Med detta sagt är det viktigt att påpeka att dessa reflektioner, och de exempel på insatser som presenteras i följande avsnitt, inte är avsedda att gälla samtliga ungdomar som lagförs för strategiska brott, utan de ungdomar där den sammanvägda bedömningen av olika risk- och skyddsfaktorer pekar mot en påtaglig risk för en kriminell karriär. Strategiska brott varken ska eller kan likställas med ett riskbedömningsinstrument eller ett manualbaserat beslutsstöd för riskbedömning. Strategiska brott kan dock utgöra ett komplement till manualbaserat stöd för riskbedömning som exempelvis SAVRY (Structured Assessment of Violence Risk in Youth). SAVRY syftar till en strukturerad kartläggning av en rad kriminogena risk- och skyddsfaktorer i enskilda ungdomars livssituation (Borum, Bartel och Forth 2002).²⁹

Det har framgått av den tidigare redovisningen att unga som dömts för strategiska brottstyper många gånger har en mångbottnad problematik. Det är därför rimligt att utgå från att det kan finnas många olika kombinationer av problem. Av detta följer att de åtgärder som vidtas bör innehålla och samordna stöd på flera olika livsområden och att insatserna tar fasta på och utgår från enskilda ungdomars livssituation. I det följande beskrivs kortfattat ett antal exempel på metoder som kan komma i fråga för dessa ungdomar (se även Bilaga 4).

Exempel på metoder i Sverige

På samma sätt som enskilda riskfaktorer var för sig vanligtvis är av mindre betydelse, i motsats till en varaktig kombination av riskfaktorer, är det lämpligt att insatser innehåller åtgärder på flera områden i en enskild ungdoms liv. I linje med detta kan det också vara lämpligt att olika aktörer samverkar kring och utgår från enskilda ungdomars behov, värderingar och val. Inte minst för att undvika att ungdomar ”tappas bort” i övergångar från en huvudman till en annan och att man, i samband med detta, även tappar den kunskap och/eller förtroende som byggts upp mellan en ungdom och en insatsgivare.

²⁹ I SAVRY används tre typer av riskfaktorer: historiska faktorer, sociala/kontextuella faktorer och individfaktorer samt häutöver skyddsfaktorer.

Det finns i Sverige för närvarande ett flertal metoder som i jämförelse med traditionella insatser från socialtjänsten och rättsväsendet³⁰ utmärks av att vara

- omfattande (inbegriper flera livsområden och/eller åtgärder över längre tid)
- intensiva (innebär en högre grad av intervention)
- samordnade (innehåller flera kompetenser och resurser)
- individanpassade (konkret förankring i enskilda ungdomars livssituation över tid).

Exempel på metoder som rymmer insatser av detta slag är Multi-systemisk terapi (MST), Multidimensional Treatment Foster Care (MTFC), MultifunC, Funktionell familjeterapi (FFT), PASSUS samt MUMIN. Dessa utgör exempel på *typer* av insatser, som kan vara lämpliga för att bryta en särskilt ogynnsam utveckling, och beskrivs närmare i Bilaga 4. Vilka insatser som är lämpliga måste bedömas utifrån omständigheter och bedömningar i enskilda fall.

Dessa metoder vänder sig till unga med olika beteendeproblem, varav kriminalitet är centralt. Här ingår också vanligen problemområden som utagerande, allvarlig psykisk problematik, skolproblem och aggressivitet. Metoderna skiljer sig mer i fråga om hur insatsen genomförs. Samtliga metoder inbegriper förvisso insatser som utgår från den enskilda ungdomen, men den terapeutiska grundidén kan ha olika tonvikter. Exempel på grundidéer är

- förstärkning av familjen och föräldrarnas omsorgs- och uppfostringsförmåga
- förstärkningssystem av (positiva) beteenden
- sociala färdigheter hos ungdomen.

Av detta följer också att metoderna inbegriper insatser med fokus på olika risk- och skyddsfaktorer. Så gott som samtliga metoder arbetar på flera områden samtidigt. Generellt gäller att man arbetar tillsammans med eller kring familjen, ungdomens färdigheter och dennes umgänge. Det finns också vissa skillnader i hur man ser på behandlingstiden. Medan vissa metoder har en fastlagd insatstid anpassas i andra fall insatsen efter ungdomens önskemål. En ytterligare skillnad är platsen för insatserna. Vissa bedrivs inom ramen för institutionsvistelser medan andra huvudsakligen sker i familjehem, i ungdomens ursprungshem eller på annan plats. Det finns också exempel på insatser som spänner över flera av dessa platser. Metoderna har även olika professionella profiler, däribland personal med egna erfarenheter av kriminalitet som ett sätt att skapa kontakt med och förstå ungdomarnas behov, värderingar och val.

³⁰ Se Brå 2011:10.

Utöver dessa metoder ska också den pilotsatsning på sociala insatsgrupper som genomförs i vissa delar landet nämnas.

Sociala insatsgrupper

Under våren 2011 gav regeringen i uppdrag åt Rikspolisstyrelsen (RPS) att påbörja en pilotverksamhet med sociala insatsgrupper för unga i riskzon för fortsatt kriminalitet (ref. Justitiedepartementet, 2011-03-03. *Uppdrag att inrätta sociala insatsgrupper m.m.*). Pilotverksamheten startade under sommaren 2011 och ska slutredovisas 31 oktober 2012. Verksamheten ska enligt uppdraget bedrivas i sex till tolv kommuner och riktas till unga i åldrarna 15–25 år (däribland Stockholm, Malmö, Göteborg och Uppsala). I RPS uppdrag ingår även att genomföra en parallell och oberoende utvärdering av pilotverksamheten.

Samtidigt har Socialstyrelsen fått i uppdrag av regeringen att utveckla en riskbedömningsmanual för att underlätta identifieringen av unga som löper risk att rekryteras till kriminella nätverk eller som vill hoppa av kriminella nätverk. I det ingår att redovisa en vägledning för vilka stödinsatser som bör användas av de sociala insatsgrupperna. Utvärderingen av pilotverksamheten och bedömningsinstrumentet ska slutredovisas 31 oktober 2013.

Uppdragen som beskrivits ovan är en följd av de förslag som lämnades i betänkandet *Kriminella grupperingar – motverka rekrytering och underlätta avhopp* (SOU 2010:15). Syftet med de sociala insatsgrupperna är i korthet att förstärka socialtjänstens särskilda ansvar för barn och ungdomar med stöd från andra parter, i första hand polis och skola i den kommun där den unge bor. Huvudansvaret ska även fortsättningsvis ligga på socialtjänsten, och det är därför socialtjänsten som ska ha samordningsansvar för de sociala insatsgrupperna. Det framgår också av uppdraget att även andra myndigheter och frivilligorganisationer kan ingå i samarbetet genom att på olika sätt stärka nätverket kring den unge i form av exempelvis skolarbete, yrkesträning, arbete och fritidssysselsättning. Koordineringen av insatser ska ske på individnivå.

Avslutande synpunkter

Det finns enligt de resultat som framkommit i denna rapport starka skäl att tro att ungdomar som begår strategiska brott ofta har ett sämre utgångsläge inför vuxenlivet än andra ungdomar. Det finns också starka skäl att anta att de oftare än andra dömda ungdomar kommer att begå ett stort antal brott under åtminstone tidigt vuxenliv. Det ligger därför stora mänskliga, samhälleliga och ekonomiska värden i att i varje enskilt fall kunna avbryta dessa karriärer.

För att kunna avbryta en kriminell karriär bland ungdomar kan det krävas ett nytt sammanhang som ersätter det gamla genom att

det nya upplevs som mer värdefullt. Att begå brott för att uppnå det man upplever sig sakna kan vara ett rationellt val om och när alternativen upplevs som sämre. Men det innebär också, omvänt, att det kan vara ett rationellt val att sluta begå brott. Problembilden är i många ungdomars uppväxt mångbottnad och djupgående och det finns, som konstaterats tidigare, med all säkerhet inte en enskild metod som fungerar för alla. Men av just detta skäl är det värdefullt om den eller de insatser som vidtas föregås av en konkret och sammanhållen förståelse av enskilda ungdomars behov, värderingar och val. Det kan även innebära att olika insatsers effektivitet varierar beroende på när de sätts in i förhållande till olika händelser och faser i ungdomarnas liv (Laub och Sampson 2001, Carlsson 2011).

It does not take a magic bullet program to impact recidivism, only one that is well made and well aimed. Lipsey (2010)

Referenser

- Alvant, P. (2009). Mumin – en möjlig vändpunkt för unga på glid. *Apropå nr 4/2009*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Andershed, H., Andershed, A-K. och Söderholm Carpelan, K. (2010). *Ungdomar som begår brott. Vilka insatser fungerar?* Stockholm: Gothia.
- Andrews, D. A. och Dowden, C. (2006). Risk principle of case classification in correctional treatment. A meta-analytical investigation. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 50. s. 88–100.
- Blumstein, A., Cohen, J. & Farrington, D. P. (1988). Criminal career research: Its value for criminology. *Criminology*, 26: 1–35.
- Borum, R., Bartel, P. och Forth, A. (2002). *Manual. Structured assessment of violence risk in youth*. Stockholm: Centrum för våldsprevention, Karolinska institutet.
- Bonta J. (2002). Offender risk assessment: Guidelines for selection and use. I: *Criminal Justice and Behavior*, 29. s. 355–379.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000). *Strategiska brott. Vilka brott förutsäger en fortsatt brottskarriär?* Rapport 2000:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2001). *Kriminell utveckling. Tidiga riskfaktorer och förebyggande insatser*. Rapport 2001:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007*. Rapport 2008:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Orsaker till brott bland unga och metoder för att motverka kriminell utveckling*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2010a). *Brott bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2008*. Rapport 2010:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2010b). *Treatment effectiveness in secure corrections of serious (violent or chronic) juvenile offenders*. Rapporten skrevs för Brå av Morales, L. A., Garrido, V. och Sánchez-Meca, J. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011a). *Ungdomsvård och ungdomstjänst. En utvärdering av 2007 års påföljdsreform för unga lagöverträdare*. Rapport 2011:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011b). *Butiksrån. Utvecklingen fram till 2010*. Rapport 2011:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Carlsson, C. (2011). Using "turning points" to understand processes of change in offending. *British journal of Criminology*. Hämtad: <www.bjc.oxfordjournals.org>, 2011-11-09.
- Drott-Englén, G. och Johansson, P. (2006). *Familjeterapi och integrativ behandling för bråkiga barn och deras familjer. Ett metodutvecklingsprojekt*. Fokus, 6 (2006), s. 107–121.
- Farabee, D., Joshi, V., & Anglin, M. D., (2001). Addiction Careers and Criminal Specialization, *Crime & Delinquency*, April 2001 vol. 47 no. 2 196-220
- Farrington, D. P., Snyder, H. N. & Finnegan, T. A. (1988), Specialization in Juvenile Court Careers, *Criminology*, 26: 461–488.
- Farrington, D. P. (1992). Criminal Career Research in the United Kingdom. *British Journal of Criminology*, 32: 521–536.
- Farrington, D. P. (1997). Human development and criminal careers. I: Maquire, M., Morgan, R. och Reiner, R. (red) *The Oxford Handbook of Criminology*, 2:a utgåvan. Oxford: Clarendon Press.
- Farrington, D. P. (2003). Key results from the first forty years of the Cambridge Study in Delinquent development. I: Thornberry, T. P. och Krohn, M. D. (red.) *Taking stock of delinquency: an overview of findings from contemporary longitudinal studies*. Boston: Kluwer.
- Farrington, D. P. & Welsh, B. C. (2007). *Saving children from a life of crime. Early risk factors and effective interventions*. Oxford: Oxford University Press.
- Ferrer-Wreder, L., Stattin, H. Lorente, C.C., Tubman, J.G. & Adanson, L. (2005). *Framgångsrika preventionsprogram för barn och unga: En forskningsöversikt*. Stockholm: Gothia.
- Ferrer-Wreder m.fl., T. (2008). *Gängrelaterat ungdomsarbete. Utvärdering av Ung och Trygg i Göteborg*. FoU i Väst. Göteborgsregionens kommunalförbund. Rapport 1:2008.
- Granath, S. (2007). *Rättsliga reaktioner på ungdomsbrott 1980-2005*. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie nr 25. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

- Granath, S. (2009). Nya mönster bland unga kriminella. *Apropå*, nr 1/2009. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Hansson, K., Cederblad, M. och Höök, B. (2000). Funktionell familjeterapi. En behandlingsmetod vid ungdomskriminalitet. I: *Socialvetenskaplig tidskrift* 3, 2000.
- Justitiedepartementet (2011). *Uppdrag att inrätta sociala insatsgrupper m.m.* Regeringsbeslut. Koncept. 2011-03-03.
- van Koppen, M. V., De Poot C. J., Kleemans, E. R. och Nieuwbeerta, P. (2010). Criminal Trajectories in organized Crime. I: *British Journal of Criminology* (2010) 50, s. 102-123.
- Kyvsgaard. B. (2003). *The criminal career: the Danish longitudinal study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laub, J. och Sampson, R. (2001). Understanding desistance from crime. *Crime and Justice* 28, s. 1–69.
- Lien, I. L. (2005). The role of crime acts in constituting the gang's mentality. I: Decker, S. H. och Weerman, F. M. (red.), *European street gangs and troublesome youth groups*, s. 105–128. Oxford: AltaMira Press.
- Lipsey, M. W. och Wilson, D. B. (1998). Effective intervention for serious juvenile offenders. A synthesis of research. I: Loeber, R. och Farrington D. P. (red) *Serious and violent juvenile offenders; Risk factors and successful interventions*, s. 313–345. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lipsey, M. (2010). The primary factors that characterize effective interventions with juvenile offenders: a meta-analytic overview. *Victims & Offenders* 4:2. s. 124–147.
- Löfholm, C. A. (2011). *Multisystemisk terapi i Sverige – evidensbaserad metod i nytt sammanhang*. Lund: Socialhögskolan.
- Lösel, F. (2010). *What works in reducing reoffending: a global perspective*. First European Seminar of the STARR project. 27 april 2010, Cambridge.
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course—persistent antisocial behaviour: A developmental taxonomy. *Psychological review* 100, s. 674–701.
- MultifunC - Multifunktionell behandling på institution och i närmiljö*. (Elektronisk). Stockholm: Statens institutionsstyrelse (SiS). Hemsida:<<http://www.stat-inst.se/faktabank/metoder-inom-varld-och-behandling/multifunc/>> Hämtad: 2011-10-27.
- Piquero A. R., Farrington, D. P. & Blumstein, A. (2007). *Key issues in criminal career research: new analyses of the Cambridge Study*. New York: Cambridge University Press.
- Preventionscentrum Stockholm (2010). *Killar och strategiska brott. Riskfaktorer bland unga killar i Stockholms stad*. Stockholm: Preventionscentrum.
- Pyrooz, D. C. och Decker, S. H. (2011). Motives and methods for leaving the gang: Understanding the process of gang desistance. *Journal of Criminal Justice*, 39. s. 417–425.

- Redondo, S., Garrido, V. och Sánchez-Meca, J. (1997). What works in correctional rehabilitation in Europe: A meta-analytical review. I: Redondo, S., Garrido, V., Pérez, J. och Barberet, R. (red.) *Advances in Psychology and Law. International Contributions*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Sinadinovic, K. och Wahlgren, U. (2007). *MUMIN-projektet. Utvärdering av tidiga insatser mot ungdomars narkotikamissbruk. Mobilisering mot narkotika. Narkotikapolitisk samordning*.
- Socialstyrelsen (2005). *Normbrytande beteende i barndomen. Vad säger forskningen?* Stockholm: Gothia.
- Socialstyrelsen (2008). *Insatser för unga lagöverträdare. En systematisk sammanställning av översikter om effekter på återfall i kriminalitet*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2009). *Multisystemisk terapi för ungdomar med allvarliga beteendeproblem. Resultat efter två år*. Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Soothill, K., Fitzpatrick, C. och Francis, B. (2009). *Understanding criminal careers*. Cullompton, Devon: Willan Publishing.
- Stattin, H. (2002). Om protektiva faktorer. Söderholm Carpelan, K. och Runqvist, W. (red). *Ung med tung social problematik*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Stockholms läns landsting (2005). *Fokusrapport. Neuropsykiatriska funktionshinder hos vuxna*. Stockholms läns landsting.
- Ungdomsstyrelsen (2011). *Ung i dag*. Ungdomsstyrelsens skrift 2011:3. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Wilson, D. B. och Mason, G. (2010). *Lessons learned about reducing recidivism from research on correctional and juvenile delinquency programs*. George Mason University. Hemsida: <[www.http://gemini.gmu.edu/cebcp/Briefings/Wilson](http://gemini.gmu.edu/cebcp/Briefings/Wilson)> Hämtad: 2011-10-20.

Bilagor

Bilaga 1. Metod

De två urvalen av domstolsakter gällande ungdomstjänst och ungdomsvård drogs slumpmässigt bland samtliga personer dömda i tingsrätt under år 2008 där den dömde var under 18 år vid domens beslutsdatum, och huvudpåföljden utgjordes av ungdomsvård respektive ungdomstjänst. Urvalen bestod av 200 domar vardera. I urvalet av domar till ungdomsvård inkom 197 stycken till Brå. I 166 av dem bifogades ett yttrande från socialtjänsten som bedömdes kunna ligga till grund för kodningen (kompletterande yttranden har ej använts). Bland domar till ungdomstjänst inkom 193 stycken. Av dem har 154 bifogats yttranden som kunde ligga till grund för kodningen. Gällande domstolsakter där huvudpåföljden var sluten ungdomsvård begärdes samtliga 77 domstolsakter under år 2008 in. Av dessa inkom 73 domstolsakter, varav 65 inkluderade ett yttrande från socialtjänsten. I ett par fall har samma person ingått i två olika domar. Uppgifterna har då slagits samman för att kunna rymmas på en rad i det slutliga datasetet.

Ungdomar dömda till ungdomstjänst utgör 40 procent av de totalt 385 domarna med tillhörande yttranden. Ungdomar dömda till ungdomsvård utgör 43 procent, och resterande 17 procent utgörs av ungdomar dömda till sluten ungdomsvård. Detta betyder att de dömda personerna inte är helt representativa för samtliga 15–17-åringar som under 2008 dömdes till någon av dessa tre påföljder. Under detta år dömdes 2 483 unika individer (15–17 år) till ungdomstjänst (dessa utgör 64 procent av samtliga ungdomar med någon av de tre aktuella påföljderna), 1 349 individer till ungdomsvård (34 %) och 73 till sluten ungdomsvård (2 %). Detta innebär att ungdomar som dömdes till sluten ungdomsvård är överrepresenterade, dömda till ungdomsvård är något överrepresenterade och att ungdomar som dömdes till ungdomstjänst är underrepresenterade. I det material som redovisas här ingår 87 ungdomar som dömts för åtminstone ett strategiskt brott.

Bilden av ungdomar som dömdes för den strategiska brottstypen rån påverkas särskilt av överrepresentationen av ungdomar dömda till sluten ungdomsvård. Av samtliga ungdomar (15–17 år) som under 2008 dömdes till någon av dessa tre påföljder för rån som huvudbrott var det endast 12 procent som dömdes till sluten ungdomsvård. Av de totalt 40 ungdomar (15–17 år) som i det studerade materialet dömdes för rån, dömdes 28 till sluten ungdomsvård (70 %). Ungdomarna som dömdes för rån i det studerade är därför överrepresenterade 6 gånger.

En liknande analys gällande misshandel (inklusive grov) visar samtidigt att unga dömda till sluten ungdomsvård för detta brott är närmare 10 gånger överrepresenterade i det studerade materialet.

Bilaga 2. Lagrum som brottstyperna i analysen i kapitel 2 avser.

Brottstyp	Lagrum
Misshandel (inkl. grov)	BrB 3 kap. 5–6 §§
Olaga hot (inkl. grovt)	BrB 4 kap. 5 §
Sexualbrott (våldtäkt m.m.)	BrB 6 kap.
Stöld (inkl. grov)	BrB 8 kap. 1, 4 §§
Snatteri	BrB 8 kap. 2 §
Tillgrepp av motorfordon	BrB 8 kap. 7 §
Rån (inkl. grovt)	BrB 8 kap. 5–6 §§
Skadegörelse	BrB 12 kap.
Bedrägeri	BrB 9 kap.
Brott mot allmän verksamhet	BrB 17 kap.
Trafikbrott (inkl. rattfylleri)	Lag (1951:649) om straff för vissa trafikbrott
Narkotikabrott	Narkotikastrafflag (1968:64)

Bilaga 3. Centrala resultat i Brå:s utvärdering av påföljdsreformen

De huvudsakliga resultaten av Brå:s utvärdering av reformen gällande de två påföljderna ungdomstjänst och ungdomsvård kan sammanfattas enligt följande (Brå 2011a):

- Efter att ungdomstjänst omformats till en enskild påföljd har det blivit den vanligaste påföljden då ungdomar döms i tingsrätt. Ökningen har huvudsakligen skett genom att bötesstraff ersatts med ungdomstjänst, samtidigt som införandet av kravet om särskilt vårdbehov har minskat antalet ungdomsvårdspåföljder.
- Så gott som alla ungdomar som endast döms till, och som påbörjar, ungdomstjänsten fullföljer denna. I de fall ungdomstjänsten kombineras med ungdomsvård fullföljer endast hälften ungdomstjänsten.
- Påbörjandet av ungdomstjänsten dröjer mer än två månader för hälften av ungdomarna.
- Ungdomstjänsten genomförs vanligen på privata arbetsplatser. Mindre än hälften av ungdomstjänstpåföljderna har innehållit den särskilt anordnade verksamhet som bör ingå i samhällstjänsten. I de fall särskild anordnad verksamhet ingår består den vanligen av ett påverkansprogram.
- Det saknas riktlinjer och en enhetlig syn på över hur lång tid de utdömda samhällstjänststimarna ska avtjänas.
- De som lagförs till ungdomsvård får i stort sett samma insatser som tidigare, trots kravet om att särskilt vårdbehov ska föreligga. Vårdbehovet anses således inte vara större bland dem som bedöms ha ett särskilt vårdbehov. Det råder också delade meningar inom socialtjänsten om innebörden av ”särskilt vårdbehov”.
- En tiondel av dem som lagförs till ungdomsvård missköter sig i en sådan utsträckning att de ges mindre vård än planerat. Det är vanligare att den unge ges fler eller mer ingripande insatser än planerat (en femtedel).
- Endast ett 50-tal kommuner använder sig av kvalificerade kontaktpersoner. Ett skäl till detta uppges vara svårigheter att rekrytera personal och att insatsen är kostsam.

Bilaga 4. Exempel på insatser för unga MST

Multisystemisk terapi (MST) beskrivs av Socialstyrelsen som en ”strukturerad öppenvårdsbehandling som vänder sig till familjer med ungdomar som har beteendeproblem” (Socialstyrelsen 2009 samt Löfholm 2011). Metoden utvecklades i USA under 1970-talet för kriminella ungdomar och är tänkt att fungera som ett alternativ till placering utanför hemmet. Metoden riktar sig i dag även till kriminella ungdomar med missbruksproblem och ungdomar med allvarlig psykisk problematik.

Metoden utmärks av att man arbetar med förändringar inom flera av de sfärer där ungdomarna ingår: huvudsakligen familj, skola och kamratkretsen. Syftet är att påverka samtliga dessa områden och på så sätt åstadkomma en varaktig förändring. Viktiga delmål, beroende på situationen i de enskilda fallen, är att förbättra vårdnadshavarens uppfostringsstrategier, familjens känslomässiga relationer, minska den unges umgänge med antisociala kamrater och öka umgänget med välfungerande kamrater, förbättra den unges prestationer i skola eller arbete, involvera den unge i fritidsaktiviteter samt stödja nätverket kring familjen att hjälpa vårdnadshavarna i föräldrarollen.

Inom MST arbetar man i små grupper bestående av tre till fyra terapeuter och en ledare. Insatsen pågår vanligtvis fyra till sex månader och under denna tid är terapeuterna alltid tillgängliga. Metoden används i USA, England, Kanada, Australien, Nya Zeeland, Irland, Holland, Danmark och Sverige (Socialstyrelsen 2009). För närvarande finns det nio team i Sverige, varav merparten är stationerade i de tre storstadsregionerna (www.mst-sverige.se).

Enligt Socialstyrelsens genomgång av elva effektstudier visar tio på statistiskt säkerställda effekter av MST. Samtidigt visar en forskningsöversikt från Campbell Collaboration, omfattande sex studier, att effekterna av MST är likvärdiga med andra insatser (Socialstyrelsen 2009).

I den utvärdering som Socialstyrelsen genomfört, med en två-årig uppföljningsperiod av 156 ungdomar mellan 12 och 17 år gamla som slumpmässigt fått antingen MST-behandling (79 ungdomar) eller traditionella insatser via socialtjänsten (77 ungdomar), framgår att gruppen som fått MST uppvisar förbättringar, men att samma grad av förbättringar återfinns även hos de ungdomar som fått traditionella insatser via socialtjänsten. Samtidigt visar studien att kostnaderna för traditionella insatser inom socialtjänsten är billigare än MST-insatsen.

MTFC

Multidimensional Treatment Foster Care (MTFC) består av en familjehemsplacering där vuxna i ungdomens närhet tillsammans med ett behandlingsteam arbetar med allvarliga beteendeproblem som kriminalitet, missbruk, skolproblem och aggressivitet. Metoden riktar sig till ungdomar i åldrarna 12–17 år och har funnits i Sverige sedan början av 2000-talet som ett alternativ till institutionsplacering och traditionell familjehemsplacering inom socialtjänsten (www.socialstyrelsen.se).

Ett centralt inslag i insatsen är att ge ungdomarna en tydlig och konsekvent struktur, i form av god tillsyn och ett regelsystem, men även tillhandahålla en positiv relation till en vuxen, ett kontrollerat umgänge med kamrater och öka deltagandet i aktiviteter som främjar en gynnsam utveckling. I insatsen ingår även att ge stöd till ungdomarnas föräldrar så att positiva förändringar kan underhållas efter behandlingen.

I behandlingsteamet ingår en samordnare, en familjeterapeut och en färdighetstränare som arbetar tillsammans med familjehemmet, den unge och ungdomens ursprungsfamilj. Familjehemsföräldrarna arbetar utifrån ett poängsystem som är kopplat till förutbestämda regler medan familjeterapeuten träffar ungdomen och ursprungsfamiljen för terapi en gång i veckan. Samordnaren handleder familjehemmet en gång i veckan och är i övrigt tillgänglig per telefon. Behandlingen pågår i 8–12 månader med målsättningen att kunna återplacera ungdomen hos ursprungsfamiljen.

En svensk utvärdering har nyligen genomförts av Pia Kyhle Westermarck vid Socialstyrelsen men har ännu inte publicerats. Socialstyrelsen har även granskat de två amerikanska studier som utvärderat metoden och har med reservationer konstaterat att de positiva resultaten i dessa studier är tillförlitliga. Dessa studier gjordes av metodens upphovsmän. En av de brister som påpekas är att det inte framgår vilken behandling som kontrollgrupperna erhållit, vilket alltså krävs för att kunna bedöma huruvida metoden är mer eller mindre effektiv än andra åtgärder.

MultifunC

MultifunC är en behandlingsform som riktar sig till ungdomar mellan 14 och 18 år och som bedrivs både på särskilda ungdomshem och i ungdomarnas närmiljö (i familjen eller i familjehem). Behandlingen innefattar ungdomar med allvarliga beteendeproblem som kriminalitet, missbruk, utagerande och aggressivitet. MultifunC påbörjas inom ramen för institutionsvistelsen och fortsätter därefter i ungdomens närmiljö (se www.stat-inst.se).

Insatsens målsättning är att förändra problembeteenden och utveckla färdigheter hos ungdomen. Ett exempel på detta är ett nivåindelad förstärkningssystem i form av teckenekonomi och beteen-

dekontrakt. Syftet med detta är att utveckla ungdomarnas förmåga att ta eget ansvar efter avslutad institutionsplacering. Andra instrument inom ramen för MultifunC är Aggression Replacement Training (ART), motiverande samtal (MI) och kognitiv beteendeterapi (kbt). I insatsen ingår även arbete med föräldrarna. Även ungdomarnas umgänge betraktas som viktigt och ungdomarna bör därför ges så många möjligheter som möjligt att etablera positiva umgängeskontakter, i exempelvis ordinära skolor och fritidsaktiviteter för att i möjligaste mån skapa förutsättningar för ett gynnsamt umgänge (Andreassen, www.stat-inst.se).

Arbetet utgår från flera olika team. I den initiala fasen på institution gör ett utredningsteam en bedömning av ungdomarnas problem och behov, vilket ligger till grund för miljöteamet (behandling) och det pedagogiska teamets arbete (skolgång) på institutionen. Det finns också ett familjeteam som riktar sig till familjen (eftervård). När ungdomen lämnar institutionen är det huvudsakligen familjeteamet som står för behandlingen. Insatsen pågår i ett år, varav den första tiden, omkring ett halvår, sker under institutionsvistelsen.

MultifunC utvärderas för närvarande i en effektstudie av Socialstyrelsen. Inledande resultat kommer att redovisas under år 2012. Metoden prövas även i Norge och Danmark. Det svenska projektet, som är ett forsknings- och utvecklingsprojekt som bedrivs av Statens institutionsstyrelse (SiS), sker i samarbete med Barn- och familjdepartementet i Norge.

Funktionell familjeterapi

Funktionell familjeterapi (FFT) är en insats för familjer med utagerande ungdomar i åldrarna 11–18 år där även kriminellt beteende eller missbruk ingår. Insatsen är manualbaserad och utvecklades i USA på 1970-talet. Enligt Socialstyrelsen har den använts i Sverige sedan 1991.

Insatsen kan användas i olika sammanhang: i familjens hemmiljö, på kliniker och på institutioner för unga. Insatsen består huvudsakligen av möten mellan terapeut och familjen där varje möte struktureras utifrån klargjorda målsättningar. Syftet med dessa möten är att förändra försvarsinriktad kommunikation inom familjen och att skapa positiva omformuleringar³¹ utifrån en förståelse av ungdomens beteenden som uttryck för en önskan om närhet eller avstånd till familjen. Målsättningen är därför inte primärt att förändra det utagerande beteendet, utan att förstå vilka funktioner som utagerande beteenden fyller för ungdomen i olika situationer och att på så sätt uppnå förändring genom att tillfredsställa de bakom-

³¹ Exempel på positiva omformuleringar är "tjat" – "att bry sig om", "ilska" – "att vara orolig", "kontroll" – "att vilja väl" (Drott-Englén och Johansson 2006).

liggande behoven (Hansson m.fl. 2000, Drott-Englén och Johansson 2006). Insatsen pågår vanligen under 8 till 12 terapitimmars.

En mindre randomiserad studie med behandlade familjer (49 stycken) och en kontrollgrupp (40 familjer som gavs huvudsakligen konventionell socialvård) genomfördes år 2000 av K. Hansson, M. Cederblad och B. Höök. I studien ingick uppföljningar efter ett respektive två år. Enligt författarna var det dubbelt så vanligt att ungdomarna i kontrollgruppen återföll i lagföringar eller ådrog sig brottsmisstankar som att de behandlade ungdomarna gjorde det.

PASSUS/EXIT

Inom ramen för Fryshusets (www.fryshuset.se) verksamhet i Stockholm finns det två verksamheter som är av särskilt intresse i samband med destruktiva och/eller kriminella umgängen.

PASSUS och EXIT är i grund och botten en metod med två olika namn och två olika målgrupper. PASSUS riktar sig till ungdomar som vill lämna kriminella umgängen och börja arbeta för en ny identitet och ett sätt att leva utan kriminalitet. Dessa verksamheter beskrivs av Fryshuset som en slags sluss som syftar till att skapa trygghet under den tid som behövs för att göra viktiga förändringar. EXIT ger stöd till unga i att lämna nazistiska och rasistiska miljöer, och man arbetar även för att förebygga rekrytering samt utbilda olika personalgrupper som möter ungdomar som befinner sig i sådana miljöer.

Inom dessa verksamheter finns så kallade klientcoacher som tillsammans med den unge först klarlägger situationen, vilket behov av stöd som finns, utreder eventuella hotbilder och det sociala nätverk som finns kring den unge. I coachernas klientstöd ingår bland annat att lära ungdomar vänja sig vid olika sociala miljöer, samarbete och social förmåga, hjälp med att hantera sitt förflutna och de känslor som är förknippade med detta samt att ta ansvar för sig själv och sina handlingar, stöd att hantera motgångar och lösa konflikter samt lära sig lita på andra människor. Andra viktiga inslag i coachernas arbete, vid sidan av dessa färdighetsträningar, är att ge motivation och stödja ungdomarna i den skam och isolering som kan följa av att bryta upp. Coacherna är tillgängliga dygnet runt. Coacherna har också egna erfarenheter av kriminalitet. Till verksamheten finns också kopplat ett nätverk av psykoterapeuter och psykiatriker.

Kontakten med verksamheten är inte tidsbegränsad och kan fortgå även efter avslutad rehabilitering, exempelvis som volontär eller via arbetsträning.

Inom ramen för Fryshusets verksamhet finns också en rad olika aktiviteter, kurser och information. Här finns också information, inte bara till ungdomarna själva, utan även till föräldrar och, som

nämnts, möjligheter till information för personer som möter dessa ungdomar inom ramen för sitt arbete.

MUMIN vid Maria Ungdom

En verksamhet för unga med en kriminell problematik nära knuten till drogmissbruk är MUMIN vid Maria Ungdom i Stockholm. Utmärkande för verksamheten är att polis, socialtjänst och sjukvård arbetar tillsammans utifrån enskilda ungdomars behov i syfte att ge dem en chans till en ny livsstil. Det startade som ett samverkansprojekt mellan Länskriminalpolisen i Stockholms län, Beroendecentrum Stockholm samt socialtjänstförvaltningen Maria Ungdom år 2004 och är sedan i slutet av 2006 en del av den ordinarie verksamheten (Sinadinovic och Wahlgren 2007). Bakgrunden till projektet var att dessa myndigheter upplevde brister i vårdkedjan efter polisingripande.

Den bärande tanken här är att ge ungdomar ett konkret och omedelbart alternativ till den i vissa avseenden långsamma handläggningen inom rätts- och vårdkedjorna. Enligt företrädare för MUMIN ledde den tidigare och konventionella handläggningen alltför ofta till att insatser dröjde alltför länge och att ungdomen fortsatte missbruket och därför återigen greps av polis. Syftet har alltså varit att effektivisera de olika myndigheternas samarbete och att anpassa insatsen (stöd, rådgivning och vård) till den krisliknande situation som ungdomen och familjen kan uppleva vid det polisiära ingripandet. Alternativet som MUMIN erbjuder är en omedelbar motivering till och planering av vård och stöd för missbruket, dels genom motiverande intervjuer men även genom att polisen informerar om möjligheten till åtalsunderlåtelse om brott erkänns, en vårdplan/ungdomskontrakt har upprättats och att ungdomsvård kan antas bli påföljden för det aktuella brottet.

En utvärdering som gjorts av verksamheten har visat att hälften av de närmare 600 ungdomar som gripits inom ramen för Mumin under åren 2004 till 2006 har tackat ja till att inleda ett behandlingskontrakt. Utvärderingen visar också att verksamheten lyckats fånga upp unga med en tyngre missbruksproblematik som inte alltid kommit till socialtjänstens kännedom eftersom polisen vanligen når längre in i dessa miljöer än socialtjänsten (som inte har en uppsökande verksamhet). Utvärderingen drar också slutsatsen att andelen åtalsunderlåtelser bland de gripna under 18 år som tackat ja till insatser har ökat mellan åren 2004 och 2006 och att andelen strafförelägganden och åtal minskat.

En viktig förutsättning för verksamheten har enligt företrädare för MUMIN varit att de olika aktörerna förstår varandras yrkesroller och upplever samarbetet som meningsfullt. Man menar också att det är viktigt att det finns en vilja och förmåga till samarbete på olika nivåer i respektive organisation (Alvant 2009).

Bilaga 5. Tabeller

Tabell B1. Personer 18–20 år lagförda första gången år 2001–2005 uppdelat på olika grupper utifrån totalt antal lagföringar under perioden 2001–2010.

Grupp av gärningspersoner (antal lagföringar)	Antal personer och deras andel (%) av samtliga
Engångsbrottslingar	15 238 (63 %)
Tillfällesbrottslingar	6 005 (25 %)
Återfallsbrottslingar	2 401 (10 %)
Högaktivt kriminella	544 (2 %)
Samtliga	24 234 (100 %)

Tabell B2. Antal och andel (%) engångs-, tillfälles-, återfallsbrottslingar samt högaktivt kriminella bland de 18–20-åringar som lagfördes första gången år 2001–2005, uppdelat på vilken typ av brott som varit huvudbrott i första lagföringen. Uppföljningstiden sedan första lagföringen är i snitt 7 år.

Huvudbrott i första lagföringen	Engångs- brottslingar (1 lagf.)	Tillfälles- brottslingar (2–3 lagf.)	Återfalls- brottslingar (4–8 lagf.)	Högaktivt kriminella (9+ lagf.)	Totalt (procent och antal individer, "N")
Misshandel (inkl. grov)	56 %	30 %	12 %	2 %	100 % (N = 2 067)
Olaga hot (inkl. grovt)	53 %	29 %	13 %	5 %	100 % (N = 193)
Stöld (inkl. grov)	59 %	25 %	12 %	4 %	100 % (N = 2 471)
Snatteri	76 %	18 %	5 %	1 %	100 % (N = 3 343)
Tillgrepp av motorfordon	38 %	37 %	17 %	8 %	100 % (N = 402)
Rån (inkl. grovt)	33 %	30 %	21 %	16 %	100 % (N = 207)
Skadegörelse	61 %	28 %	9 %	2 %	100 % (N = 1 313)
Bedrägeri	61 %	24 %	12 %	3 %	100 % (N = 852)
Brott allmän verksamhet	55 %	32 %	11 %	2 %	100 % (N = 706)
Trafikbrott (inkl. rattfylleri)	63 %	26 %	9 %	2 %	100 % (N = 3 737)
Narkotikabrott	43 %	31 %	21 %	5 %	100 % (N = 2 250)
Samtliga	60 %	26 %	11 %	3 %	100 % (N =)

Tabell B3. Antal och andel (%) lagföringar på olika brottstyper i de olika belastningsgruppernas ingångslagföringar åren 2001–2005. Tabellen avser 15–17-åringar och typen av huvudbrott i den första lagföringen.

Huvudbrott i första lagföringen	Engångsbrottslingar (1 lagf.)	Tillfällsbrottslingar (2–3 lagf.)	Återfallsbrottslingar (4–8 lagf.)	Högaktivt kriminella (9+ lagf.)
Misshandel (inkl. grov)	1 923 (8 %)	1 647 (13 %)	1 120 (18 %)	344 (17 %)
Olaga hot (inkl. grovt)	205 (1 %)	199 (2 %)	159 (2 %)	41 (2 %)
Sexualbrott (våldtäkt m.m)	102 (<1 %)	63 (1 %)	38 (1 %)	9 (<1 %)
Stöld (inkl. grov)	2 304 (9 %)	1 402 (11 %)	893 (14 %)	351 (17 %)
Snatteri	7 956 (31 %)	2 344 (19 %)	702 (11 %)	158 (8 %)
Tillgrepp av motorfordon	412 (2 %)	421 (3 %)	327 (5 %)	192 (9 %)
Rån (inkl. grovt)	107 (<1 %)	158 (1 %)	194 (3 %)	80 (4 %)
Skadegörelse	1 451 (6 %)	983 (8 %)	497 (8 %)	105 (5 %)
Bedrägeri	634 (3 %)	419 (3 %)	207 (3 %)	69 (3 %)
Brott mot allmän verksamhet	248 (1 %)	220 (2 %)	213 (3 %)	69 (3 %)
Trafikbrott (inkl. rattfylleri)	4 470 (17 %)	2 026 (16 %)	679 (11%)	167 (8 %)
Narkotikabrott	501 (2 %)	443 (3 %)	339 (5 %)	136 (7 %)
Övriga brott	5 212 (20 %)	2 237 (18 %)	1 004 (16 %)	314 (15 %)
Samtliga	25 525 (100 %)	12 562 (100 %)	6 372 (100 %)	2 035 (100 %)

Tabell B4. Antal och andel (%) av lagföringar inom olika brottstyper åren 2001–2010 som registrerats på individer i respektive återfallsgrupp. Avser individer som debuterade som lagförda i 15–17-årsåldern åren 2001–2005, vilket ger en uppföljningstid på i snitt 7 år.

Brottstyp	Engångsbrottslingar (1 lagf.)	Tillfällsbrottslingar (2–3 lagf.)	Återfallsbrottslingar (4–8 lagf.)	Högaktivt kriminella (9+ lagf.)	Totalt (procent och antal brott, "N")
Misshandel (inkl. grov)	15	31	37	17	100 % (N = 13 112)
Olaga hot (inkl. grovt)	15	29	37	19	100 % (N = 1 404)
Stöld (inkl. grov)	20	23	29	28	100 % (N = 11 860)
Snatteri	54	24	13	9	100 % (N = 14 859)
Tillgrepp av motorfordon	12	22	33	33	100 % (N = 3 381)
Rån (inkl. grovt)	4	16	40	40	100 % (N = 2 684)
Skadegörelse	24	33	30	13	100 % (N = 6 099)
Bedrägeri	17	26	32	25	100 % (N = 3 847)
Brott mot allmän verksamhet	6	24	41	29	100 % (N = 3 873)
Trafikbrott (inkl. rattfylleri)	26	27	22	25	100 % (N = 17 043)
Narkotikabrott	3	16	42	39	100 % (N = 15 031)
Samtliga	22	25	30	24	100 % (N = 93 193)

Tabell B5. Antal och andel (%) av lagföringar inom olika brottstyper åren 2001–2010 som registrerats på individer i respektive grupp utifrån antalet gånger de lagförts (engångs-, tillfälles-, återfallsbrottslingar samt högaktivt kriminella). Avser individer som debuterade som lagförda i 18–20-årsåldern åren 2001–2005, vilket ger en uppföljningstid på i snitt 7 år.

Brottstyp	Engångs- brottslingar (1 lagf.)	Tillfälles- brottslingar (2–3 lagf.)	Återfalls- brottslingar (4–8 lagf.)	Högaktivt kriminella (9+ lagf.)	Totalt (procent och antal brott, "N")
Misshandel (inkl. grov)	29	38	26	7	100 % (N = 4 050)
Olaga hot (inkl. grovt)	26	29	32	13	100 % (N = 415)
Stöld (inkl. grov)	33	25	24	18	100 % (N = 4 542)
Snatteri	51	23	15	11	100 % (N = 4 912)
Tillgrepp av motorfordon	20	28	27	25	100 % (N = 769)
Rån (inkl. grovt)	13	24	40	23	100 % (N = 595)
Skadegörelse	38	35	20	7	100 % (N = 2 108)
Bedrägeri	29	28	28	15	100 % (N = 1 804)
Brott mot allmän verksamhet	22	35	31	12	100 % (N = 1 771)
Trafikbrott (inkl. rattfylleri)	31	28	24	17	100 % (N = 7 633)
Narkotikabrott	12	25	39	24	100 % (N = 8 317)
Samtliga	29	28	27	16	100 % (N = 36916)

Tabell B6. Antal och andel (%) lagföringar på olika brottstyper i de olika belastningsgruppernas samtliga lagföringar åren 2001–2010. Tabellen avser 15–17-åringar som fått sin första lagföring någon gång 2001–2010, vilket ger en uppföljningstid på i snitt 7 år.

Brottstyp (huvudbrott)	Engångs- brottslingar (N = 25 048)	Tillfälles- brottslingar (N = 12 310)	Återfalls- brottslingar (N = 6 279)	Högaktivt kriminella (N = 2 006)
Misshandel (inkl. grov)	1 942 (7 %)	4 100 (14 %)	4 865 (14 %)	2 205 (8 %)
Olaga hot (inkl. grovt)	206 (1 %)	404 (1 %)	530 (2 %)	264 (1 %)
Sexualbrott	112 (0,4 %)	192 (1 %)	226 (1 %)	85 (0,3 %)
Stöld (inkl. grov)	2 308 (9 %)	2 701 (9 %)	3 494 (10 %)	3 357 (12 %)
Snatteri	7 958 (31 %)	3 640 (13 %)	1 974 (6 %)	1 287 (5 %)
Tillgrepp av motorfordon	415 (2 %)	740 (3 %)	1 105 (3 %)	1 121 (4 %)
Rån (inkl. grovt)	111 (0,4 %)	404 (1 %)	1 014 (3 %)	1 019 (4 %)
Skadegörelse	1 452 (6 %)	2 020 (7 %)	1 830 (5 %)	797 (3 %)
Bedrägeri	636 (2 %)	1 008 (3 %)	1 222 (4 %)	981 (4 %)
Brott mot allmän verksamhet	249 (1 %)	915 (3 %)	1 586 (5 %)	1 123 (4 %)
Trafikbrott (inkl. rattfylleri)	4 471 (17 %)	4 534 (15 %)	3 805 (11 %)	4 233 (16 %)
Narkotikabrott	503 (2 %)	2 448 (8 %)	6 286 (18 %)	5 794 (22 %)
Övriga brott	5 551 (21 %)	6 330 (22 %)	6 386 (18 %)	4 607 (17 %)
Summa (antal lagföringar, "N" och procent i parentes)	25 914 (100 %)	29 436 (100 %)	34 323 (100 %)	26 873 (100 %)

Tabell B7. Kombinationer av lagföringar (huvudbrott) i 15–17-åringars kriminella karriärer. Andel lagförda (i %) för en viss brottstyp som vid annat tillfälle lagförts för en viss annan brottstyp. Tabellen avser lagföringar under perioden 2001–2010 som registrerats på personer som fått sin första lagföring någon gång åren 2001–2005.

...Också lagförda för:	Lagförda för:											
	Miss-handel	Olaga hot	Sexualbrott	Stöld	Snatteri	Bilstöld	Rån	Skadegörelse	Bedrägeri	BAV*	Trafikbrott	Narkotikabrott
Misshandel	-	48 %	36 %	36 %	27 %	39 %	49 %	36 %	38 %	48 %	33 %	40 %
Olaga hot	7 %	-	7 %	6 %	5 %	7 %	9 %	6 %	8 %	9 %	5 %	7 %
Sexualbrott	2 %	2 %	-	3 %	2 %	2 %	3 %	2 %	3 %	2 %	2 %	2 %
Stöld	31 %	35 %	36 %	-	34 %	46 %	21 %	30 %	39 %	36 %	31 %	26 %
Snatteri	17 %	19 %	21 %	26 %	-	18 %	21 %	20 %	23 %	20 %	17 %	39 %
Fordonstöld	12 %	15 %	12 %	17 %	9 %	-	21 %	12 %	16 %	15 %	14 %	16 %
Rån	12 %	14 %	13 %	14 %	8 %	17 %	-	9 %	14 %	16 %	9 %	16 %
Skadegörelse	17 %	19 %	12 %	17 %	15 %	18 %	17 %	-	15 %	20 %	15 %	19 %
Bedrägeri	14 %	18 %	15 %	17 %	13 %	18 %	21 %	11 %	-	16 %	14 %	17 %
BAV*	19 %	23 %	14 %	17 %	12 %	19 %	26 %	16 %	17 %	-	14 %	19 %
Trafikbrott	32 %	32 %	36 %	36 %	25 %	44 %	34 %	30 %	37 %	35 %	-	32 %
Narkotikabrott	36 %	41 %	24 %	41 %	36 %	45 %	56 %	35 %	40 %	42 %	30 %	-

* Förkortning för brott mot allmän verksamhet enligt BrB 17 kap.

Tabell B8. Medåtalade i domar rörande strategiska brott jämfört med övriga domar.

	Ej strategiskt brott	Strategiskt brott
<i>Sluten ungdomsvård (n=65)</i>	<i>30 ungdomar</i>	<i>35 ungdomar</i>
Ensam åtalad	11	5
Endast ungdomar	10	13
Vuxna medåtalade	9	17
<i>Ungdomsvård (n=166)</i>	<i>132 ungdomar</i>	<i>34 ungdomar</i>
Ensam åtalad	68	12
Endast ungdomar	38	13
Vuxna medåtalade	26	9
<i>Ungdomstjänst (n=154)</i>	<i>136 ungdomar</i>	<i>18 ungdomar</i>
Ensam åtalad	66	2
Endast ungdomar	48	9
Vuxna medåtalade	22	7

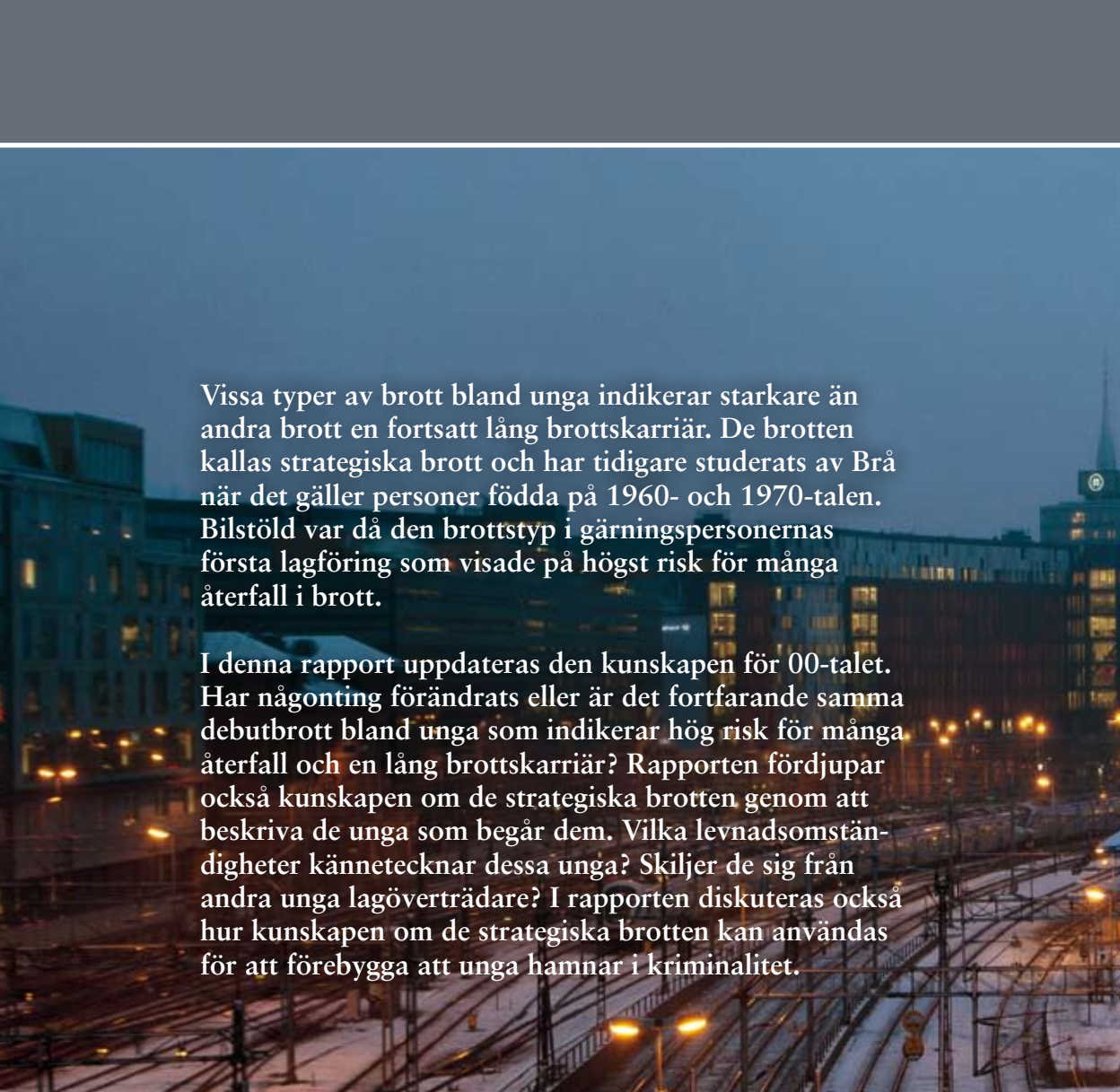
Tabell B9. Antal aktualiserade hos socialtjänsten för eget beteende före 15 års ålder.

	Ej strategiskt brott (n=298)	Strategiskt brott (n=87)
<i>Sluten ungdomsvård (n=65)</i>	<i>30 ungdomar</i>	<i>35 ungdomar</i>
Aktualiserade (n=35)	14	21
<i>Ungdomsvård (n=166)</i>	<i>132 ungdomar</i>	<i>34 ungdomar</i>
Aktualiserade (n=80)	60	20
<i>Ungdomstjänst (n=154)</i>	<i>136 ungdomar</i>	<i>18 ungdomar</i>
Aktualiserade (n=40)	36	4

Tabell B10. Skolgång i 355 av socialtjänstens yttranden. Antal.*

	Ej strategiskt brott	Strategiskt brott
<i>Sluten ungdomsvård (n=57)</i>	<i>25 ungdomar</i>	<i>32 ungdomar</i>
Konventionell skolgång	9	10
Ej konventionell skolgång	16	22
<i>Ungdomsvård (n=153)</i>	<i>123 ungdomar</i>	<i>30 ungdomar</i>
Konventionell skolgång	63	8
Ej konventionell skolgång	60	22
<i>Ungdomstjänst (n=145)</i>	<i>127 ungdomar</i>	<i>18 ungdomar</i>
Konventionell skolgång	100	13
Ej konventionell skolgång	27	5

* Uppgifter om skolgång saknades i 30 yttranden.

Vissa typer av brott bland unga indikerar starkare än andra brott en fortsatt lång brottskarriär. De brotten kallas strategiska brott och har tidigare studerats av Brå när det gäller personer födda på 1960- och 1970-talen. Bilstöld var då den brottstyp i gärningspersonernas första lagföring som visade på högst risk för många återfall i brott.

I denna rapport uppdateras den kunskapen för 00-talet. Har någonting förändrats eller är det fortfarande samma debutbrott bland unga som indikerar hög risk för många återfall och en lång brottskarriär? Rapporten fördjupar också kunskapen om de strategiska brotten genom att beskriva de unga som begår dem. Vilka levnadsomständigheter kännetecknar dessa unga? Skiljer de sig från andra unga lagöverträdare? I rapporten diskuteras också hur kunskapen om de strategiska brotten kan användas för att förebygga att unga hamnar i kriminalitet.

brå

Brottsförebyggande rådet/National Council for Crime Prevention

BOX 1386/TEGNÉRGATAN 23, SE-111 93 STOCKHOLM, SWEDEN

TELEFON +46 (0)8 401 87 00 ▪ FAX +46 (0)8 411 90 75 ▪ E-POST INFO@BRA.SE ▪ WWW.BRA.SE

ISBN 978-91-86027-73-5 ▪ ISSN 1100-6676